

Yemek ve Kùltür

Çiya YAYINLARI

ÜÇ AYLIK DERGİ//KIŞ 2022//SAYI 66//38 TL

ARİF BİLGİN - 18. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA HELVACI ESNAFI VE HELVA ÇEŞİTLERİ // FRANÇOISE SABBAN - BİÇİM, NESNEYİ AŞTIĞINDA.

ÇİN'DE ERİŞTENİN TARİHİ (MÖ 3. YÜZYIL- MS 3. YÜZYIL) // GÖKHAN AKÇURA - ARŞİVDEN LEZZETLER / OBURLAR AKADEMİSİ

ILIAS ANAGNOSTAKIS VE MARIA LEONTSINI - 7.-12. YÜZYILLAR ARASI EGE DENİZİ'NDE BALIK TUTMA YÖNTEMLERİNİN VE BALIK TÜKETİMİNİN BAZI AÇILARI

PELİN ÖZER - "AĞIZ TADI" NİN EKSKİ OLMADIĞI BİR HAYATIN MİMARİ: ATILLA DORSAY

7.-12. yüzyıllar arası Ege Denizi'nde balık tutma yöntemlerinin ve balık tüketiminin bazı açıları*

Ilias Anagnostakis ve Maria Leontsini**

İngilizceden çeviren: Aslı C. Kutay

Bu metin, anlatısal kaynaklardan faydalanarak, çok sayıda kahramanın biyografilerinden, burada azizlerinki, Ege'nin iki yakasının iç bölgeleri ve çok daha az ölçüde denizin kendisiyle bağlantılı olan balıklar üzerine bilgileri derlemiştir. Bu kaynakların kendilerini tanımlayan kurmaca ve sözbilimsel sofistikasyonlarına ve olayları edebi açıdan tasvir etmelerine rağmen Bizans'ın deniz kaynakları üzerindeki algısı ve istifade etme şekillerine dair önemli veri sağladıklarına inanmaktayız. Örneğin, Anadolu yakasında yaşamış olan azizlerin yaşamları ve özellikle de Lesboslu (Midilli) azizlerin ve Latros (Milet'in kuzeydoğusu) ve Galesion'daki (Efes yakındaki) manastır topluluklarıyla birlikte diğer taraftan Sterisli Genç Loukas ve Yunan karasalından Athoslu Athanasios'un yaşam öykülerinin sadece azizlerin yaşam öykülerini yazanların sahip olduğu deniz hayatına dair bilgileri değil aynı zamanda balık tutma yöntemleri ve manastırlardaki ve genel olarak Ege ve çevresindeki balık tüketimine de dair oldukça fazla bilgi vermektedir.¹ Dolayısıyla da azizlerin yaşam öykülerinin dikkatli ve eleştirel bir okuması, Orta Bizans Dönemi Ege'sinde ba-

lıkçılık ve balık tüketiminin birçok yönü hakkında önemli ve beklenmedik bilgiler verebilir.

Ancak, Bizans'ın deniz faunasının kalitesine, kökenine, hatta adlarına ve tanımlarına ilişkin referansların aslında kendi kişisel deneyimlerinden ziyade kadim geleneklerden aktarılan bilgilere dayandığını düşünürsek Bizans döneminde yazılan menkıbeler, Ege'deki deniz yaşamına dair bir kaynak olarak ne kadar güvenilir olabilir? Ve neden böyle bir konuyu incelerken, Bizans belgelerinden veya diğer metinlerden edinebilecek arkeolojik kanıtlar veya belgeleri değil de Ege'de yaşamış olan azizlerinin yaşam öykülerini seçiyoruz? Seçimimizi, bu hikâyeleri okuyan veya işiten kişilerin Bizans Ege'sindeki deniz yaşamını nasıl algılayıp yorumladıklarını inceleme arzusuyla açıklanabilir, özellikle de bazı anlatıların arkeolojik kayıtlarda yer almayan balıkçılığa dair benzersiz ve canlı tasvirlerini ve yorumlarını sunduğunu düşünürsek. Bu olayları ve bu bilgilerin güvenilirliğini, denizlerin kontrolü için Araplara karşı yürütülen sürekli bir mücadele döneminde, günlük yaşamın tarihsel ve sosyal

* Bu metnin başka bir versiyonu Ilias Anagnostakis ve Maria Leontsini, Fishing and fish consumption in the Aegean Sea according to the Lives of Saints, 7th-12th c., olarak Theodoropoulou T., Gallant T. tarafından yayına hazırlanmakta olan Harvesting the gifts of the sea. Aegean societies and marine life'da yer alacaktır.

** Ulusal Hellenistik Araştırma Vakfı. Tarihsel Araştırmalar Enstitüsü. Bizans Araştırmaları Bölümü.

1 Efthymiadis 2011, s. 122; Paschalidis 2011, ss. 149-150.

bağlamında inceliyoruz. Azizlerin yaşam öykülerinin sunduğu bilgilerin tarihsel doğruluğu (hatta bazı hayali menkıbelerin içerdiği beylik anlatımlar bile) diğer bilgi türlerine karşı kontrol edilir: Vakayinameler, mektuplar, arşivler, kadim edebiyat üzerine yorumlar ve arkeolojik bulgular. Ancak belirtmek gerekir ki bu kaynaklar, Orta Bizans Dönemi Ege'si üzerine bölgede balıkçılığın doğru resmini çizmemize olanak verecek yeterli veriyi henüz sağlamamaktadır.² Ayrıca, Bizans kaynaklarının bize Ege'de balık avı hakkında herhangi bir bilgi vermediği yönündeki yaygın görüş, başka şeylerin yanı sıra, konuyu incelemeye olan ilgimizi ateşlemiştir.³

Bu menkıbeler ne ölçüde Ege ile ilgili olduklarından bağımsız olarak, amacımız doğrutu-

sunda iki gruba ayrılabilir: bunlar da 10. yüzyıldan kalma iki taşralı azizin yaşam öyküsü, Midillili Aziz Theoktiste ve Genç Loukas'ın yaşam öyküleri ile temsil edilmektedir.⁴ Her iki durumda da bu menkıbelerin kahramanları Ege'nin adalarında, koylarında ve kıyılarında yaşamış ve dolaşmıştır. Dolayısıyla da sırasıyla 9. ve 10. yüzyıllarda, ilkinde Ege Denizi'ndeki durum ve ikincisinde ise Saronik ve Korint körfezlerindeki durumun ayrıntılı bir açıklaması sunulmaktadır. Bununla birlikte, bu menkıbeler ve temsil ettikleri gruplar, büyük bir farklılık göstermektedir: Bir yandan Theoktiste'nin yaşam öyküsü deniz faunası ve balıkçılıktan hiçbir şekilde bahsetmezken (sadece adalardaki avcılara ve avlara atıfta bulunur), öte yandan Loukas'ın yaşam öyküsü ağırlıklı olarak balıkçıları ve balıkçılığı anlatır. Bu ayrı-

2 Kislinger 1986/7, ss. 5-11; Efthymiadis 2014, ss. 8-111; menkıbelerin geleneksel temaları için, Pratsch 2005, balıklar ve denizdeki tehlikeler için ss. 252-253, 257-259 ve Ege Denizi ile alakalı bk. ss. 12, 257.

3 Koder 1998, s. 94; Koder ve Hild 1976, ss. 103-110; Lounghis 2011, ss. 52, 54.

4 Acta Sanctorum Novembris 4, 1925, ss. 224-233; Midillili Aziz Theoktiste üzerine: Jazdzewska 2009, ss. 257-279; Bourbouhakis ve Nilsson 2010, ss. 269-271; Holmes 2010, ss. 58-59; Sophianos 1989; Genç Loukas için: Dunn 2006, ss. 41-46; taşralı azizlerin yaşam öykülerinin yazarları ve kadim hikâyelerin değiştirilmiş nüshaları üzerine: Kazhdan 2006, ss. 211-229, 316-330.

mın, basit bir bakış açısıyla anlatı türünden, o dönemde yaygın olan edebi eğilimlerden veya yazarların farklı tematik motifleri kullanma konusundaki kişisel tercihlerinden kaynaklandığı şeklinde bir yorum yapılabilir. Ancak bu durum, yorumlarımızda başka bir tarihsel açığa yol açabilir ki bu da bu menkıbelerin, Ege'deki balıkçılığın katmanlı durumunu ve nüfusun balıkla ilişkisini yansıtır olmasındadır. Orta Çağ dönemi beslenme biçiminde balığın artan öneminin, balıkçılık tekniklerindeki ve oruç düzenlemelerindeki ilerlemelerin sonucu olduğunu da belirtmeliyiz. Orta Bizans döneminden sonra mersin balığı tüketiminin yoğunlaşması yeni terminolojinin gelişmesine yol açmıştır.⁵

Balıkçılığın işlenmediği grup: Birinci anlatı grubu

Theoktiste'nin Hayatı (Konstantinopolisli Niketas Magistros tarafından yaklaşık 920'de yazılmıştır) terk edilmiş olduğu söylenen Paros Ada'sında Theoktiste ve avcılar arasındaki karşılaşmanın bir öyküsüdür.⁶ Bu yaşam öyküsü eski edebi temaları kullanmıştır. Daha eski bir keşiş hikâyesinin, Mısırlı Maria'ninkinin, 9. ve 10. yüzyılların başlarında Ege'deki günlük yaşamına uyarlanmış hâlidir. Bu durum Bizans donanmasının bir üyesi olarak bu denizi geçmiş ve Girit Araplarının elçiliğini de yapmış olan yazar tarafından da bilinmekteydi. Theoktiste, Araplar tarafından Midilli Adası'na yapılan bir saldırıda yakalanmış olarak tasvir edilmiştir; fakat düşman donanması Paros'a ilk ayak bastığında kaçmayı başarmış ve adada yaklaşık 35 yıl yalnızlık içinde yaşamıştır. Paros, Araplar tarafından yağmalandıktan sonra tahrip edilmiş kiliselerle birlikte terk edilmiş bir yer olarak betimlenmiştir, aynı zamanda burada yaşayan ünlü ve özel bir geyik türü nedeniyle de avcılar için istisnai bir yer olarak anlatılmıştır. Bir avcı Theoktiste'i bulur ve

ölümü sonrasında onun yerine keşiş olur ve hikâyesini menkıbe yazarına anlatır.

Theoktiste'nin hayatı bize Arap işgali altında bulunan Girit'ten (824) Arapları kovmak için bir girişimin yapıldığı ve Suriye gemilerinin Selanik ve Dimitrios'a (Teselya, 904) baskın düzenlediği bir dönemde merkezdeki Ege adalarındaki durumun büyüleyici bir tarihsel betimlemesini sunar.⁷ Theoktiste'nin hayatı Arap ve Bizans donanmalarının, denizcilerin ve avcılarının adalar (Midilli, Paros, Naxos, Ios, Euboea-Xylophagos, Dia, Girit) arasındaki hareketlerine atıfta bulunsa da, bize dönemin diğer yaşam öyküleri gibi balıkçılık veya balık tüketimi hakkında herhangi bir bilgi vermez.

Benzer durum Paroslu avcılarının Theoktiste ile karşılaştıkları iddiasıyla aşağı yukarı aynı zamana denk gelen Ege'nin geçilmesiyle ilgili başka bir hikâye olan Ioannis Kaminiates'in 904'te Selanik'in Araplar tarafından yağmalanmasıyla ilgili anlatımı için de geçerlidir. Anlatının girişinde Selanik'i tasvir ederken şehrin yakınında bulunan iki gölü tarif eder: Bunlar çeşitli türlerdeki hem küçük hem de büyük balıkların sağlanmasında birbirleriyle ve her ikisi de denizle rekabet eder. Kuşatma sırasında kullanılan Selanik balıkçı donanmasından da bahseder.⁸ Kaminiates, esir alınıp Girit'e gönderildiği dönemde Ege'deki kendi macerasını anlatır. Yazar, Selanik'ten Girit'e geçişini (Euboea, Andros, Patmos, Naxos, Dia) ayrıntılı olarak anlatmasına rağmen, anlatımının bu bölümünde balıkçılardan veya balıklardan söz etmemektedir. Girit'e geçişin Ege denizcileri tarafından tamamen unutulmuş olduğu düşünülüyordu: Nikephoros Phokas'ın Girit Araplarına karşı seferi (961) vesilesiyle, Bizans donanması İos Adası'na vardığında onları Girit'e götürecek bir kılavuz bulamamıştı çünkü "uzun yıllar boyunca hiçbir Roma gemisi o yöne gitmediği için kimse o deniz yolunu

5 Bourbou ve diğerleri 2011. Bu durumu aynı zamanda, çeşitli balık faunası türlerinin ve balıkçılık prosedürlerine dair terimlerin lügatlere kaydedilmesi üzerinden kültürel gelenek de ortaya koymaktadır, bk. Théodoridès 1961, s. 26; Georgakas 1978; Chronē-Vakalopoulos ve Vakalopoulos 2008, ss. 123-157; Mylona 2008, ss. 8-11, 103-112.

6 Life of Saint Theoktiste of Lesbos, ss. 228-230; Jazdzewska 2009, ss. 257-279; Efthymiadis 2018, ss. 117-118.

7 Christides 1981, ss. 176-111; Christides 1984, ss. 161, 162-168; Leontsini 2017, ss. 206-207.

8 Ioannis Kaminiates, ss. 7 §5.48-54, ss. 8 §6.90-95, ss. 29 §31.19-21; önsöz-giriş hakkında ise bk.z Kazhdan 2006, ss. 125-131.

bilmiyordu".⁹ Theoktiste'in olduğu grup aynı zamanda *Kithirali Theodore'un Yaşamı*,¹⁰ *Argoslu Peter'in Yaşamı*¹¹ ve Monemvasia piskoposu Paul'un öğretici öykülerini içerir. Kithirali Theodore'un yaşam öyküsü ve Monemvasialı Paul'un bazı eğitici hikâyeleri (özellikle Aziz Valerius, Vincent ve Eulalia ile ilgili olanlar) çoğunlukla Mora Yarımadası'nın güneyindeki (muhtemelen Monemvasia, Elaphonisos, Kithira, Koroni), sadece gezintileri, ıssız kıyıları ve içme suyu olmayan adaları, avcıları ve vahşi hayvanları anlatır ve balık avından hiç bahsetmeden denizciliğe dair kayıtlar ve deniz yolculukları hakkında ayrıntılar sağlar.¹² Monemvasialı Paul, Kalabriya'da yaşayan, kıyıda balık tutmaya giden ve Afrika'dan gelen Sarazenler tarafından esir alınan üç keşişin hikâyesini anlatır.¹³ Ancak bu, bahsi geçen tek balık tutma olayıdır ve Ege Denizi ile de bir alakası yoktur, bir başka öyküsünde Monemvasialı Paul, hamile bir kadının Teselya Larissa'dan kaçışını ve 30 yıl boyunca doğurduğu çocuğuyla birlikte ıssız bir adada kalışını anlatır: bu öykü Paros ve Midillili Theoktiste'nin yaşam öyküsünü anımsatır.¹⁴ Bu grupta kurgusal unsur, eski anlatılarda sıklıkla kullanılan ortak noktadan yani sözde terk edilmiş, ıssız veya bakir ada betimlemesinden yararlanarak katı biyografik ve tarihsel temalara baskın çıkar ve böylece kahramanın hayatta kalma mücadelesinin altını çizer. Bu hikâyeler çoğunlukla vahşi, ıssız ve dağların doğal ortamına karşı verilen mücadeleyle ilgili olduğundan anlatıların tümü

balıkçıların yaşamının tek bir yönünü dahi betimlememiştir. Ege adalarının vahşi doğasına ve denizdeki insan düşmanlarına karşı verilen bu mücadeleye dair erken örneklerden birinden, terk edilmiş olduğu söylenen Skiathos Adası'nda geçen avcılık ve balıkçılık faaliyetlerinden bahsetmekte fayda vardır. 7. yüzyıla ait *Aziz Demetrius Mucizeleri*'ne göre Karavisianoli Bizans donanmasının mürettebatı, Slavlar tarafından kuşatılmış Selanik'e yardım etmek için yola çıkarken, olumsuz rüzgâr koşulları nedeniyle bu adaya demirlemiş ve yaban hayvanlarının yanı sıra balık avıyla da ilgilenmişlerdir (*τῆν ἄγρων ἰχθύων*).¹⁵

Bu grup anlatı, Ege'de deniz taşımacılığı için erken güvensiz dönemi içermekte ve aynı zamanda ikon kırıcılıktan bahseden bazı hayat öykülerine de yer vermektedir (726/7-787, 815-843). Konumuzla nispeten ilgili olarak, 8. yüzyılın ikinci yarısı ve 9. yüzyılın ilk yarısında Troas'taki ikonoklazmın baskıcı yıllarında Propontis ve Midilli adaları ve denizlerinde sürgün yaşamış ve gezmiş olan Midillili azizler, David, Symeon ve George kardeşlerdir.¹⁶ Bu, Ege adaları olan Midilli, Taşoz ve Semadirek'in sürgün yerleri olarak ikonofil azizlerin gönderildiği ve Midilli'nin Atina İmparatoriçesi Eirene'ye (797-802) ev sahipliği yaptığı dönemdir.¹⁷ Bu düşmanca iklim nedeniyle, ikonoklastlar tarafından denize atılan Azize Euphemia'nın kalıntılarını balıkçıların bulması kayıt altına alınmıştır. Büyük olasılıkla

9 Michael Attalates, *Historia*, s. 163.24-126.2 bölüm 28, 3; Theophanes Continuatus, ss. 475.23-476.1-4; Karpathos Adası'nın denizcileri ve korsan gemilerine dair efsaneler için de bk. Christides 1984, s. 167; Tsougarakis 1988, ss. 63-64; Deligiannakis 2016, ss. 108-109.

10 *Life of Theodore of Kythera*, ss. 286-291; Caraher 2008, ss. 272-273, 276-277; Kalligas 2010, s. 15.

11 *Life of Peter of Argos*, 244.230-237; Arap ve Bizans gemileri arasındaki kalıcı çatışma ve esir alma noktası olarak kıyı şeridi üzerine bk. Kazhdan 2006, ss. 113-114.

12 Paul of Monemvasia, 'SS. Valère, Vincent et Eulalie', ss. 296-306; *Life of Theodore of Kythera*, s. 289.241-243; Christides 1984, ss. 61-62, 163, 166, 220; Kazhdan 2006, ss. 225-229; Kalligas 2010, ss.13-15; Efthymiadis 2011, s. 125.

13 Paul of Monemvasia, *Récits édifiants*, anlatı 8; Kalabriyalı azizlerin hayat öykülerinde bahsi geçen balıklar için bk. Anagnostakis 2014, s. 191 n. 49.

14 Paul of Monemvasia, *Récits édifiants*, anlatı 12; Kazhdan 2006, ss. 227-228.

15 *Miracles of St. Demetrius*, ss. 231.6-22 §296-297.

16 *Life of Saints David, Symeon and George*, ss. 230.1-5, 231.4-8, 233.26-29, 235.1-10, 243.10-16; Efthymiadis 2011, s. 112.

17 Semadirek'teki sürgünler için bk. *Life of Saint Theophanes A*, 12.13-16; *Life of Saint Theophanes B*, 25.22-23 ve *Theophanes Continuatus*, 438.2. Taşoz ve Semadirek'ten de *Life of Saints David, Symeon and George*, 229.9-12'de bahsedilmiştir. Midilli için ise, Kaldellis ve Efthymiadis 2011, ss. 38, 40, 69 (Giritli Aziz Andreas için), 76-77 (Eirene Athenaia için), 79-82 (Midilli piskoposu Aziz Georgios için), 87-88 (Konstantinople Patriği Aziz Ignatios için), 89 (Ioannes orphanotrophos), 92-93 (Konstantinos IX Monomachos için), 95-97 (Lakapenos Stephanos için), 103-106 (Aziz Nikolaos Stoudite için), 110-111 (Aziz Symeon Stylites için), 119 (ismi bilinmeyen görevli için), 121 (ismi bilinmeyen keşiş için).

Ege'den gelen ve haklarında sadece mesleklerinin dışında hiçbir bilginin olmadığı denizciler (ya da balıkçılar) kalıntıları Lemnos Adası'na götürmüşlerdir. Daha sonra ise sadece Makarios Makres balıkçılardan bahsetmiştir. Tios piskoposu Konstantin'in kasidesinde ise gemi kaptanları ve Theodoros Vestes denizcilerinden bahseder.¹⁸ Midilli azizlerinin yaşam öykülerinde, balıkçılık ve balık tüketimi hakkında ek bilgiler buluruz. Özellikle Symeon ve George, çilekeş yaşam tarzlarının bir parçası olarak, sıklıkla Anadolu kıyılarına (İzmir), Midilli adasının çevresine ve Marmara Denizi adacıklarına seyahat etmişler. Symeon'un çilekeş hac yolculuğu onu Karadeniz kıyısındaki Pegai'ye (Biga) de götürmüş, ağla balık avlayarak yaşamını idame ettirmiş ve Marmara Denizi'ndeki Avşa adasında sürgüneyken, bir yelkenli Konstantinopolis'ten içinde tuzlu balık da olan yiyecekler getirmiş.¹⁹ Midilli'deyken, yakın ilişkide oldukları bir şehir olan İzmir'den gelen gemiler, azizlere bakliyat ve tahıllar getiriyordu.²⁰ Bundan sonra anlatılan diğer olaylara bakılırsa, Anadolu'nun hinterlandına ve adalarına ve dolayısıyla Midilli'ye genellikle uzaklardan balık ve çoğunlukla da tuzlu balık tedarik ediliyordu.

Midillili azizlerin Ege denizinde, bir açık denizde dolaşiyor olmalarına rağmen, Symeon'da olduğu gibi Konstantinopolis, Propontis (Çanakkale) ve Boğaz'a kaçtıkları zamanlar dışında, balık avından hiçbir şekilde bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Aynı şey, bir asır sonra, Konstantinopolis'e taşınıp orada mucizeler gerçekleştiren ve orada ölen Midillili Azize Thomais adlı başka bir Midillili kutsal kişinin öyküsünde karşımıza çıkar. Azize şiddetli bir fırtınada olta takımını kaybeden bir balıkçıya yardım eder. Ona ağını başkent Marmara

Denizi kıyısındaki bir mahallesi olan Hebdomon (Bakırköy) yakınlarında bulabileceğini söyler. Balıkçı söylenen yere vardığında ağlarının balıklarla dolu olduğunu görür.²¹ Balıkçılığa herhangi bir atıfta bulunulmaması, Genç Aziz Euthyme'nin yaşam öyküsünde ve Latroslu Aziz Genç Paul'un yaşam öyküsünde de görülebilir. Bir keşişin yaşayabileceği uygun bir yer arayan Aziz Genç Euthyme (823/4-898), iki kez Athos'a ve 865-866'da Arap akınları sırasında yaşadığı Neoi Adası'na (Aghios Eustratios) gider. Hayat hikâyesinde deniz yolculuklarına, gemilere ve Arap korsanlara, adada esir düşmesine ve kurtuluş mucizesine ayrıntılı atıfta bulunulmasına rağmen; ki bütün bunlarda teknelerin önemli bir rolü vardı, adadaki deniz yaşamından hiç söz edilmemiştir.²² Aziz Paul -genç olan (-955), Anadolu kıyısında, Midilli'nin karşısındaki Elaia'da (Bergama yakınlarında) doğmuş, Samos ve Latros'ta bir münzevi olarak yaşamıştır. Hayatı boyunca sık sık seyahat etmiştir. Yaşam öyküsünde yelkenlerini fora edip Ege Denizi'ne doğru giden teknenin, yolcuları vuran fırtınaların detaylı betimlemelerini içeren Samos'a ve Samos'tan yaptığı deniz yolculuklarından bahsedilir ama yine bir kez bile balık avına dair ifade yer almaz. Bunun yerine, menkıbe yazarı tarafından beylik laflar, yalnızlık içindeki bir münzeviye dair geleneksel öğeler kullanılır ve bu noktaya kadarki diğer yaşam öykülerinde olduğu gibi, Samos'taki tapınakların Hagarenelerce yıkılması, vahşi doğa, ıssız yerler ve adanın idarecilerinin kendilerini oyaladıkları avcılığa vurgu yapılmıştır.²³ Bir keşişin kırık bacağından çıkan kemik, büyük bir balığın kılçığına benzetilir: Bu, yaşam öyküsünde yer alan balıklara ilişkin tek referanstır ve muhtemelen biyografi yazarının büyük balık hakkındaki bilgisini yansıtır.²⁴

18 20 *Saint Euphemia*, Rahip Halkin tarafından yayına hazırlanmıştır, ss. 84-106, ss. 92 §7.20, ss. 110-139, ss.136 §13.21-25; ss. 170-183, ss. 178 §8.5.

19 *Life of Saints David, Symeon and George*, ss. 235.3-7, 241.7.

20 *Life of Saints David, Symeon and George*, ss. 225.11-24, ss. 256-257; İzmir Körfezi'nde geç Bizans dönemi balıkçılığına dair bilgi için bk. Gounaridis 1998, ss. 265-271.

21 *Life of Saint Thomais of Lesbos: Acta Sanctorum*, ss. 240 §21; Maniatis 2000, s. 29 n. 66; Eftymiadis 2015, ss. 113-131.

22 *Life of Saint Euthyme the Younger*, §24-26, 37.22-23; adadaki deniz tehlikelerine dair bk. Pratsch 2005, ss. 257-258.

23 *Laudatio of Saint Paul the Younger*, §14-17; *Life of Saint Paul the Younger*, §24, 35; bölge ve bölgedeki manastır geleneğiyle ilgili olarak bk. Ragia 2009; Latroslu Paul'un "azizlere özgü kaçı" için bk. Kazhdan 2006, 211seq.

24 *Life of Saint Paul the Younger* §48.10.

Boğaz'daki durumun aksine bu yaşam öykülerinde, balıkçılığa dair herhangi bir atıfta bulunulmamış olması şaşırtıcıdır.²⁵ Midilli, Sakız ve Samos adalarında -üçü de deniz faunası ile ünlüdür- ve bu adaların civarındaki Anadolu koylarında balıkçılıkla ilgili betimlemelerin yer almaması muhtemelen bu yaşam öykülerinin Ege Denizi'nin -yalnızca kapalı, korunaklı denizler ve koylar dışında (ve koyların çoğu böyle değildi)- gerçekte veya hayal gücünde, balık tutmak için güvenli bir deniz olarak kabul edilmediği bir çağda yazılmasından kaynaklanmaktadır. Erken Bizans döneminde Sakız adalı Aziz İsidoros'un denizcilerin koruyucusu olarak görüldüğünü ve kısa bir süre sonra ona duyulan bu saygının Akdeniz'e de yayıldığını belirtmekte fayda var.²⁶ Ege'nin Araplar tarafından işgali sırasında Bizanslılar, Ege için verilen mücadelede Aziz George'un yardımını almışlardır. Çok popüler bir efsane, Aziz George'un korsanlara nasıl mucizevi bir şekilde karşı geldiğini ve Girit'te Araplar tarafından kaçırılan Midillili genç bir adam gibi başka mahkûmların da serbest bırakılmasını sağladığından bahseder.²⁷ Aziz Nikola'nın da bir rolü olması beklenebilir. Balıkçıların koruyucu aziziydi, denizcilerin zaten koruyucu azizi ve fırtınalara yakalandıklarında kurtarıcısıydı; tarikatı Kibbyrrhaiotai'nin deniz temasının bulunduğu Anadolu'nun güneybatı kıyısındaki Mira'da (Demre) iyi biliniyordu.²⁸ Ancak ne yaşam öyküsünde ne de mucizelerinde balık veya balıkçıların bahsi geçer. Miralı (Demre) Nikola ve Sakızlı İsidoros'un kalıntıları sırasıyla Bari'ye (1087) ve Venedik'e (1125) getirilmiştir, bu da bu azizlere tapınmanın Batılı

denizciler ve tüccarlar arasında da yaygın olduğunu göstermektedir.²⁹

Her ne kadar havariler balıkçıların koruyucu azizleri olarak anılsalar da (hem gerçek hayatta hem ruhani dünyada balıkçı olmaları nedeniyle), balıkçıların korunmasına tuhaf bir şekilde bir kez daha Aziz George tarafından sahip çıkılmıştır. Gerçekten de kasidede göre, diğer pek çok şeyin yanı sıra, her türden denizcinin koruyucu azizi olarak kabul edilir; o "açık denizde tehlikede olanlar için bir kaptan, bir çapa ve bir limandır". Bu belki de korsanlar tarafından sürekli tahrip edilen Ege Denizi'nde oluşan ve günümüze kadar gelen denizcilerin ve balıkçıların koruyucu azizi olarak kabul edildiği önemli bir inanışın başlangıç noktasıydı. Benzer şekilde Aziz Phocas, Girit'te Karadeniz'deki denizcilerin koruyucusu³⁰ olarak kabul edilmişti ve daha detaylı bir biçimde de 11. yüzyılda Aziz John Xenos'un yaşam öyküsünde, Aziz George (O)psaropiastes kilisesinden ve Aziz George (O)psaropiastes'in balıkçılara büyük avlar yakalamak için yardım ettiğinden bahsedilir.³¹ Balıkçılıkla ilgili olarak Bizans döneminde Girit'e bakacak olursak, Roma dönemine (Chersonesos, Mochlos ve Siteia) ait balık havuzları Bizans döneminde faaliyet göstermeye devam etmemişler³² ve kıyı balıkçılığı da 11. yüzyıldan önce başka bir yerde görülmemiştir. Esas olarak bu tür yapı ve tesislere ait kayıtlar 12. yüzyıldan sonra manastır arşivlerinde muhafaza edilmeye başlanmıştır.³³ Girit'te balık avlamanın oldukça sınırlı olduğu düşünülmekteydi ve muhtemelen tek değerli bilgi ise aynı döneme ait bir Arap metninden gelmektedir.

25 Dagron 1995, ss. 57-73; Maniatis 2000, ss. 13-42.

26 Aziz Isidore'un Bizans dönemi hacı mührü (6. yüzyıl, Baltimore'daki Walters Sanat Müzesi), Isidoros'u koruyucu olarak betimler ve adaya yaptığı hac yolculuğunu gösterir olarak bahseder, bk. Vikan 1982, 15 fig. 8; Ciggaar 1996, 314. İki mucizede denizci ve balıkçının ikisinin de adı İsidoros'tur, *Miracles of Saint Artemios*, mucize no 6, 86.23-24; *Life of Saint John of Psicha*, 120.15. Aziz Nikola'nın eserlerinin çevirisi için bk. *Miracles of Saint Nicholas*, 435-449 no XIX.

27 *Miracles of Saint Georgius*, 79.22.24, bu mucize ile ilgili detaylı kaynakça için bk. Grotowski 2003; Koukoules 1952, ss. 383-386.

28 Denizcilerin koruyucusu olarak Sionlu Aziz Nikola ve Demreli Aziz Nikola ile karıştırılması hakkında bk. *Life of Saint Nicholas of Sion*; Kountoura-Galake 2004, ss. 91-106; Demreli Aziz Nikola'nın sonradan Hıristiyan olan Mısırlı balıkçıyı fırtınadan kurtarma mucizesi için bk. *Saint Neophytus the Recluse*, Παναγιωτική βίβλος, söylev 26.956-986.

29 Ciggaar 1996, s. 314; McCormick 2001, s. 299.

30 Polites 1920, s. 81; denizcilerin koruyucu azizleri için bk. Koukoules 1952, ss. 332, 383-386.

31 *Life of Saint John Xenos*, 9.

32 Tsougarakis 1988, s. 289; Mylona 2008, ss. 146-148 Kiklad Adaları ve Girit için; Kroll 2012, s. 111.

33 Gounaridis 1998, ss. 265-271; Laiou 2002, ss. 320, 325; Ragia 2018.

Yazar, orkinos sürülerinin İspanya ve Girit kıyılarına göç ettiklerini ve oralara büyük miktarlarda yakalandıklarını belirttiği Mayıs ayının ilk ve ikinci günleri arasında ulaştıklarını anlatmıştır.³⁴

Bu ilk gruba, 11. ve 12. yüzyıllarda yazılmış iki yaşam öyküsünü, *Aziz Nikon Metanoite'nin Hayatı* (muhtemelen 1042'de yazılmıştır) ile *Hosios Christodoulos'un Hayatı*'ni (1140'ta yazılmıştır) ekleyebiliriz. Tahminen 930-1000 yılları arasında yaşayan Nikon, Pontus'ta doğmuş, adanın Araplardan kurtarılmasından sonra 961'de Girit'e gitmiş ve burada Hıristiyanlığı yaymaya çalışmıştır. Bundan sonra Yunanistan'a geçmiş ve 970'lerde Sparta'ya yerleşmiştir. Biyografi yazarı, başka yaşam öykülerinden özellikle de Genç Loukas'ın hayatından bazı bilindik mecazlar ödünç almış ancak balıkçılık konusunda Aziz Loukas'ın aksine, balık yiyen insanlardan bile hiç bahsetmemiştir. Sadece genç Nikon, Paphlagonia'da Karadeniz kıyısına yakın Chryse Petra manastırında yaşarken, bir manastır görevi olarak tuzlanmış balıkların hazırlanmasından bahsedilmiştir.³⁵ Yine öyle görünüyor ki

bazı azizler ve onların yaşam öykülerini yazanlar için balık ve özellikle tuzlu balık her zaman Ege Denizi dışındaki bölgelerle bağlantılı bir üründü. Ancak bu yaşam öyküsünde şaşırtıcı olan şey, azizin kıyı ve dağlık bölgelerde ve adalarda (Girit, Saronik Körfezi, Epidauros, Salamis, Atina, Euboea-Euripos, Korint, Argos, Nauplion, Tegea, Mani, Korone, Methone, Messenia, Sparta) yaptığı yolculukların detaylı tasvirleri ve tuz, yağ, şarap, meyve, hayvancılık, ipek, kumaş gibi ürünler hakkında bilgi verilirken ne biyografide ne de azizin kendisi tarafından yazıldığına inanılan kutsal kitapta balıkçılık ve balık tüketiminden bahsedilmemektedir.³⁶ Patmos Adası'ndaki manastırın kurucusu Hosios Christodoulos'un (-1093) 1091 ve 1093 tarihli kutsal kitabına ve 1140'ta kaleme alınan yaşam öyküsüne göre Aziz, tüm Ege çevresini dolaşmıştır. Özellikle Latros bölgesini, Karya ve Strobilos kıyılarını, İkarya Denizi'ni, Kos, Leros ve Patmos adalarını ve öldüğü Euboea-Euripos'a³⁷ ayrıntılı bir şekilde anlatacak derecede aşinaydı, ancak bu metinlerde denize dair ve balıkçılıkla ilgili herhangi bir anlatım bulunmamaktadır. Sadece bir yerde yaptığı betimlemede, Chris-

34 Tsougarakis 1988, s. 289.

35 Life of Saint Nikon Metanoite, s. 42 §5.28-29. Yayıncı τεταρχευμένον ὄψον ifadesini fume et olarak çevirmiştir. Bk. ταρχευτὸν ὄψον. ὁ καλούμενος λάρδος. ἢ τὸ ἀπόκτιν (Pseudo-Zonaras, Lexicon, C 2, s. 1713.24-25). Bu referans çok büyük ihtimalle tuzlu balıkların hazırlanmasını ima etmektedir. Bir tür domuz yağı olabilir, ancak katı olarak bilinen Chryse Petra manastırında böyle bir et tüketiminin olması kesinlikle imkânsız görünmektedir.

36 Aziz Nikon Metanoite'in *Incil'i*, ss. 250-256, yorumlar 452-465 ve İngilizce çevirisi, ss. 313-322.

37 Hosios Christodoulos, *Rule and Testament*, ss. 69-73; Life of Hosios Christodoulos, ss. 109-133. Michael Choniates'e göre Euripos balık tutmak için mükemmel bir yerdi, Orations, 181.22-23.

todoulos'un hayatının sonuna doğru yaşamayı seçtiği ve kendi manastır topluluğunu bulduğu insanlar tarafından bilinmeyen, bakir ve ıssız Patmos Adası'nı hayatın sorunsuz aktığı bir yer olarak tanımlarken limanının da düzenli deniz ulaşımı için erişilemeyen bir noktada olduğundan bahsetmiştir.³⁸

Bu grup son olarak Assoslu Aziz Gregory'nin 11. ve 12. yüzyıllara tarihlenen yaşam öyküsünü içermektedir. Burada Midilli'nin dağları, ağaçları, tepeleri, koyları ve Anadolu'nun kıyı şeridindeki diğer birçok yer canlı bir şekilde tasvir edilirken, balıkçılıktan hiç bahsedilmemiştir.³⁹ Sanki Aziz, denizle çevrili olmasına rağmen dağlık bir bölgede izole bir yaşam sürmüş gibidir. Bu, bir münzevi için (ama esas olarak menkıbe yazarı için) denizin, en vahşi ve en tehlikeli anlarında bile meditasyon, bir başınalık ve çile çekme için uygun bir yer olmadığı anlamına gelir. Bunun nedeni denizde seyahat ve karşılaşmalar (yani inanılmaz yolculuklar, öngörülemeyen ziyaretler, ticaret, alışveriş) gibi durumlar yaşanacağından bir kahramanın görevini ancak ıssız bir adada terk edilmiş ve unutulmuş bir kazazede olduğunda başarılı bir şekilde yerine getirebileceğine inanılır. Menkıbe yazarlarına göre (elbette hepsi değil), iyi bir çilekeş denizin göbeğinde bile olsa, yine de "kutsal kaçış", yani çöle kaçışı⁴⁰ yerine getirmek zorundadır; engebeli dağlarla, yabani hayvanlarla, vahşi yaşam ve şeytanlarla çevrili olmalıdır, denizci veya balıkçı ile birlikte olmanın beraberinde gelen nezaket ve zevklerle değil. Orta Bizans döneminde yazan ve bu ilk edebi grubun modelini takip eden menkıbe yazarlarının hikâyelerinin arka planında deniz, balıkçılık ve ticaret öyküleriyle değil, tehlikeli korsanlar ve yıkıp geçen Araplarla yer bulmuştur.

Bu nedenle, Theoktiste'nin yaşam öyküsünün somut bir örneğini oluşturduğu bu ilk grup

yaşam öyküleri Ege'de balıkçılık yapıldığına dair herhangi bir kanıt sunmamaktadır. Balık avından söz edilmemesi belki de Arap akınlarının bölgede neden olduğu gerçek sorunlardan kaynaklanıyordu. Gerçekten de o dönemde Ege'deki birçok adalı tarafından deneyimlenen bir özelliği yansıtıyordu ve bu da geç 12. ve erken 13. yüzyıllarda Michael Choniates tarafından kanıtlarla desteklenmişti. Michael Choniates, Attika Adası'nın sakinlerinin ve aynı Keos Adası'nda yaşayanlar gibi denizin göbeğinde yaşamalarına rağmen, balıkçılıkla uğraşmadıklarını ve aslında orada hiç balık da olmadığını defalarca belirtir. (Ἡμεῖς γὰρ καίτοι ἐν καρδίᾳ θαλάσσης κατοικοῦντες οὐκ ἰχθυώμεθα).⁴¹ Gerçekten de, ada sakinlerin faaliyetleri ve beslenme düzeni hakkında çizdiği tablo oldukça kıtasaldır ve hayvancılık etrafında dönmektedir. Benzer bir şey de, Keos'un eski balıkçılık geleneğini göz ardı ettiğini söyleyen Euthymios Tornikes⁴² ve ama devlet yetkilileri tüm balıklara el koyduğu için farklı bir toplumsal bağlamda, "deniz kenarında yaşıyorum ama hiç balık yemiyorum,"⁴³ diyen John Apokaukos tarafından 13. yüzyılda ifade edilecektir. Ege Denizi'ndeki adalar arasındaki büyük çeşitlilik dikkate alındığında, Michael Choniates'in besicilik doğasıyla bazı azizlerin hayat öykülerinde ve en açık biçimde daha önce Theoktiste hakkında aktarılan pasajla *Kithira'lı Theodore'un Yaşamı*'nda anlatılan Naxos, Paros, Kithira, Patmos, Samos adalarında yapılan av faaliyetlerinin doğasıyla tutarlı olan açıklamasına muhtemelen şaşırılmamalıdır.

Bereketli bir deniz: İkinci anlatı grubu

Genç Loukas'ın (Steirisli) yaşam öyküsünün temsil ettiği ikinci gruba bakacak olursak deniz yaşamına tamamen farklı bir yaklaşımla karşı karşıya kalıyoruz. Loukas'ın biyografisi özetle Korint Körfezi'nin her iki yakasındaki korunak-

38 Hosios Christodoulos, *Rule and Testament*, s. 75 89, 3; della Dora, 2016, ss. 251-252.

39 Life of Saint Gregory of Assos, ss. 6-7, 11, 18-19, 20.

40 Kazhdan 2006, s. 213.

41 Michael Choniates, Letters, nu. 103.56-57; aynı zamanda bk. nu. 9. 18-19, n. 115.66-67, ve Propontis'den gelen tuzlu balık için de bk. nu. 150.27-30.

42 Euthymios Tornikes, Letters, 67.32.

43 Ioannis Apokaukos, Letters, nu. 46, 103.35.

lı denizlerde ve kıyılarda, Phocis ve Korint'de yaşayan ve bu nedenle denizle sürekli temas hâlinde olan çilekeş bir balıkçıyı anlatmaktadır. Yaşam öyküsü (963 yılından kısa bir süre sonra yazılmıştır) balıkçılık mesleğinin önceki yüzyılların yasaklı ve güvenli olmayan hâllerinden 10. yüzyılın ortalarından itibaren kademeli yaygınlaşmaya başladığı bilgisini sağlar ve bu geçiş Athoslu Athanasios'un yaşam öyküsünde daha da kapsamlı olarak anlatılır. Yeni bir çağın çeşitli siyasi ve ekonomik gerekçeleriyle ortaya çıkan bu yeni düzen balıkçılık patlaması, birçok farklı mikrokozmos ile karakterize edilen, dağ ve kıyı popülasyonlarının yan yana var olduğu Ege'nin en büyük kısmında devam etmekte olan balıkçılığın olmaması durumu ile bir arada var olmuştur. Yunan yarımadasının az sayıda kıyı bölgesinde, çoğunlukla da koylarda, balıkçılık daha aktif veya organize hâle gelirken, çoğu adada, Arap korsanlarının saldırı riski sona erdiğinde bile, dağlık yaşam tarzı hâkim olmaya devam etmişti. Böylece, denizle ilgili yansımalarda çifte coğrafi yapı var olmaktadır. Loukas, önde gelen Aeginitan ailelerinin birinin soyundan geliyordu. 865/70 civarında, Arap akınları atalarını Phocis'e kaçmaya zorlamıştı. Aynı sebepler, Azize Theodora (812–892) ve Azize Athanasia'nın (805/10–b. 916) da aralarında bulunduğu Aegina sakinlerinin Selanik ve Konstantinopolis'e kaçmasına sebep olmuştu.⁴⁴

Denizlerde hüküm süren Araplar, tüm koyalara, sahillere ve kıyılara saldıran (πειρατεύοντες) korsanlar olarak betimlenir. Buna rağmen, Loukas'ın gerçek denizciler olan ataları denizden uzaklaşmak istemiyor gibi görünürler. İlk başlarda ya koyalara ya da sahillere ya da günümüzdeki Itea bölgesinde bulunan Vathys Limen'deki Ioannou adlı kıyıya yakın dağın civarındaki kıyı bölgelerine yerleşmişlerdir. Loukas'ın babası Stephanos orada doğmuş.

Aile daha sonra Delphi yakınlarındaki Kastorion/Kastri'ye taşınmış, Loukas burada 896/7'de doğmuş. 14 yaşında keşiş olmuş ve 7 yıl boyunca Korint Körfezi'ndeki Desphina'nın güney kıyısında, denize yakın Ioannou veya Ioannitzi Dağı'nda inzivada yaşamıştır. Bulgar işgali yüzünden Korint bölgesine kaçmak zorunda kalmıştır.⁴⁵ Balık, ailesinin besin düzeninde temel bir gıdayı oluşturuyordu ve Loukas'ın çocukluğundan beri et gibi belirli gıdalara karşı tavrı ailesinin endişelenmesine sebep olmuştu. Onu kandırmak için basit tarifler icat ederek, mesela eti balıkla birlikte pişirerek bu sorunu çözmeye çalışmışlardı. Loukas bu uygulama yüzünden hastalanmıştır. Bu bölüm başka bir çocukluk anısını, bu sefer Yeni İlahiyatçı Symeon'un yaşam öyküsünde yeniden yer bulan taze balık intoleransını hatırlatmaktadır.⁴⁶

10. yüzyılda Ege Denizi çevresindeki topluluklar, manastırlar ve keşişlerin balık tüketimine ilişkin Loukas'ın Hayatı gibi çeşitli yaşam öykülerinde bize verilen bilgilerin, hem ekonomik tarih (üretim, pazarlama, dağıtım) hem de beslenme alışkanlıkları ve tercihlerini tarif ettikleri için toplumsal tarih konusunda yararlı malzeme sağladığını belirtmek gerekir. Ayrıca manastırların Typika'sı, Athanasia'nın Yaşamı gibi azizlerin yaşam öykülerinin oluşturduğu bu kaynaklar yıl boyunca balık tüketimine ilişkin düzenlemeleri bildirmenin yanı sıra, keşişler tarafından balık tüketimine dair kurallar hakkında da ek veriler sunmaktadır. Aegina'dayken Athanasia, peynir ve balığı sadece Paskalya'da tüketmiştir tıpkı Latros'ta Genç Aziz Paul'un yaptığı gibi.⁴⁷ Bu yaşam öykülerinden farklı olarak Galesli Aziz Lazaros'un hayatı, aşağıda göreceğimiz gibi, manastırda balık tüketimine izin verilmediğini ve Lazaros gibi bazı keşişlerin yağ, şarap, yumurta, peynir ve balık yemediğinden bahseder.⁴⁸ Balık tüketimi-

44 *Life of Saint Theodora of Thessaloniki*, s. 70 §3, ss. 76 §6, ss. 156 §45; *Life of Saint Athanasia*, s. 212 §3; Christides 1981, s. 88; aynı zamanda Paschalidis'in yorumları için bk. *Life of Saint Theodora of Thessaloniki*, ss. 244-248; Kazhdan 2006, ss. 122-123.

45 *Life of Saint Loukas the Younger*, ss. 160-161 §3, s. 185 §47; Dunn 2006, ss. 41-46.

46 *Life of Saint Loukas the Younger*, s. 163 §8; *Life of Saint Symeon the New Theologian*, ss. 162-164 §116.9-25 (I. Hausherr tarafından yayına hazırlanmıştır), ss. 290-292 §116 (S. P. KoutsasI. Hausherr tarafından yayına hazırlanmıştır).

47 *Laudatio of Saint Paul the Younger*, §47.5; *Life of Saint Athanasia*, s. 214 §8; Kazhdan 2006, ss. 211-218) ve Patmoslu Hosios Christodoulos'un 1140'de yazılan biyografisine göre (*Life of St. Athanasia*, 214.14-15; *Life of Hosios Christodoulos*, s. 118 §7; Paschalidis 2011, s. 151).

48 *Life of Saint Lazaros of Galesion*, 556F, 558B, 561A, 568E.

ne dair bu bilgiden sonra Loukas'ın biyografisine dönersek, bir kıyı yerleşiminde inzivaya çekildiği çilecilik döneminde genellikle bölgedeki geyiklerin baskınına uğrayan bir bostanı olduğunu ancak asıl mesleğinin balıkçılık olduğunu öğreniriz. Balık tutmadığı zamanlarda da balıklar Takdir-i İlahi tarafından sağlanmış. Bir keresinde Roma'dan gelen iki hacı tarafından ziyaret edilmiş ve birlikte deniz kenarında otururlarken balıklar önlerinde havaya sıçramış, ayaklarının dibine kıvranarak düşüp kendilerini yiyecek olarak sunmuşlardır.⁴⁹ Tarihçi Procopius'a göre buna benzer bir şey de yani balıkların karaya sıçraması, yüzyıllar önce, bir mucizenin sonucu olarak değil, Teselya ile Boiotia arasındaki Mali Körfezi'nde meydana gelmişti. 551 yılında bölgede güçlü bir deprem sonrasında oluşan tsunami ülke insanının bilmediği balıkları karaya atmış, orada yaşayanlar da onları yenebilir zannederek ızgara yapmaya çalışmışlar, ancak ateşin sıcaklığı balığa değdiğinde vücutları çözünerek sıvılaşmıştır.⁵⁰ Başka bir olayda, yine Loukas'ın yaşam öyküsüne göre, azizle yakın ilişkisi olan ve azizin keşiş olarak yaşadığı Korint Körfezi'nde balık avlamaya çalışan bir kaptan, zorlu bir günde ancak azizin yakarmaları ve duaları sonucunda irili ufaklı balıklar tutabilmiş ve pişirip birlikte yemişlerdir.

Loukas'ın balıkçılıkla uğraşısı devam etmiş ve daha sonra on yıl (918-928) yaşadığı Sikyonia'daki (Korint) Zemena'ya taşınmıştır; burada bir Stilitin hizmetinde bulunmuş ve manastırdaki görevleri arasında ağ örmek ve balık tutmak varmış. 943-946 yılları arasında yaşadığı çorak ve ıssız Ambelon Adası'ndaki Phocis kıyılarına dönüşünde, kendini sadece balıkçılığa adanmıştır. Diğer yaşam öykülerindeki Ege'nin ıssız adalarına yapılan göndermelerle aralarındaki en büyük fark buradadır: Loukas çok ba-

lık tutmuş ve bunları halka dağıtmıştır.⁵¹ Hayat hikâyesinde yer alan tüm olaylar, denize farklı bir yaklaşımı ve gemi sahiplerinin, kayıkçıların, balıkçıların, Stilitlerin, çilecilerin, manastır kurucularının, başrahiplerin, siyasi ve dinî yöneticilerin Ege'nin deniz kaynaklarının yeni bir gözle kavradıkları yeni bir döneme geçişi ortaya koymaktadır. İkinci grup anlatı kaynaklarından apaçık bir şekilde öğrendiğimiz şey budur: Bunlar deniz ve balıkçılık yaşamına yeni bir gerçekliği yansıtmaktadır.

Bu noktada 9. yüzyılın sonlarına ait belgelere göre Aetolia'nın karşı tarafındaki göllerden⁵² Patras'a birçok kaliteli balık sağlandığı ve Korint Körfezi'ndeki yunuslarla ilgili olayı gözden geçirmek yerinde olacaktır.⁵³ Yunus hikâyesinin kadim özellikleri vardır ve 11. yüzyılda yaşamış Hacı Nicholas'ın yaşam öyküsünde anlatılır: Aziz, tıpkı Arion gibi, Korint Körfezi'ne atıldığında, bir yunus hayatını kurtarır ve onu güvenli bir yere taşır. Bu hikâye, Bizans metinlerinde Ege veya diğer Bizans kontrolündeki denizlerde yunuslardan hiç bahsedilmemiş olmasından dolayı istisnadır. Theophanes'in hayat hikâyesinin devamındaki bir metaforla, 9. yüzyılda geçen, Anadolu kıyı şeridinin Girit Arapları tarafından talan edildiği bir olaydan bahsedilir. Bu metafor da yunusların bilinirliğini akla getirmektedir.⁵⁴ Bu anlatıda Latros manastırlarını yağmalamak amacıyla ünlü bir balıkçılık bölgesinde anakaraya çıkan Arap korsanlar, karaya vuran yunuslarla karşılaştırılmış ve Thrakesion (Trakya) tümen komutanı tarafından yunuslar gibi katledilmişlerdir. (ἐπίπερ ἔξω πρὸς τὴν χέρσον ἐγένοντο, ὡς δελφῖνας τούτους ἀπέσφαξε). Nitekim bir Bizans inancına göre yunusların eti diğer deniz ürünlerinden farklı olarak siyah ve lezzetlidir -domuz eti gibi-, bu da memeli olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁵

49 *Life of Saint Loukas the Younger*, ss. 172-175 §26-29.

50 Procopius, VIII 25, 21-22; Loungis 2011, s. 59; Procopius'un aktardığı ve keşişler tarafından tüketilen diğer zehirli balıklar için bk. Anagnostakis 2005, ss. 64, 67.

51 *Life of Saint Loukas the Younger*, ss. 180-182 §40, 195 §61.

52 Scholia, Strabo hakkında, s. 39.

53 BHL 6223; Efthymiadis 2008, ss. 207-224, burada 213.

54 Continuation of Theophanes, 196.2-11. Theodosios (Yeni Kapı, İstanbul) limanında birçok yunus iskeleti bulunmuştur ve gıda kalıntılarını temsil etikleri düşünülmektedir (Onar ve diğerleri, 2013, ss. 4, 8; Puncher ve diğerleri 2015, ss. 1626-1631).

55 Cosmas Indicopleustes, XI.12, ss. 340-341.

Athoslu Athanasios'un iki biyografisi de (1001'den hemen sonra yazılmıştır),⁵⁶ Bizans kontrolü altında olan 10. yüzyıl Ege'sinde balıkçılıkla ilgili yeni bir gerçekliğe yönelik daha da kararlı bir hareketi işaret eder. Athanasios'un yaşam öyküleri, Ege'deki deniz kaynaklarının yeni dönem sömürsününün daha da eksiksiz bir kaydını ortaya koyar; bu gelişme, Genç Loukas'ın (Steirisli) yaşamının ilk safhalarında görülen bir gelişmedir. Burada Genç Loukas'ın (hayatında hiç balıkçı teknesine sahip olmamış) bireysel balıkçılık faaliyetinden hem balıkçılık hem ticaret gibi farklı amaçlar için gemilere sahip olan bir Ege manastırının uyguladığı organize ve kolektif balıkçılık dönemine geçiş yapmaktayız. Athos Dağı'ndaki Büyük Lavra Manastırı'yla ilgili olan bu balık avına dair kayıtlar, Genç Loukas'ın yaşam öyküsünde olduğu gibi Athos'lu Athanasios'un-kinde de böyledir, menkıbe yazarının edebi önyargılarıyla hiçbir ilgisi yoktur yani balıkçılığın herhangi bir betimlemesinin altını çizmeyi veya bundan kaçınmayı seçip seçmediği gibi. Balıkçılığın aynı anda birçok farklı yerde olduğu belirtilir ve bunun sebebi yalnızca iki azizin (Nikon'un aksine) kıyıda yaşamış olmaları değil, aynı zamanda deniz ve balıkçılıkla uğraşmış olmalarındandır. Keşişlerin uğraştığı diğer faaliyetlerde olduğu gibi, mahsul ekimi, şarap ve ekmek üretiminde kullanılmak üzere daha güncel araç gerecin tedarik edilmesi gibi, balıkçılıkla da ilgilenmişlerdir. Athos Dağı'ndaki Büyük Lavra Manastırı'nın kurucusu olan Athanasios (yaklaşık 925/930–1001 yılları arasında), daha güvenli denizcilik ve balıkçılık için yeni koşullar yaratmış, takip eden yıllarda gemiler inşa etmiş ve manastıra bağlı birçok bölgede dalyanlar inşa etmiştir. Yaşam öyküsü bize en az dört önemli balıkçılık ve balık işleme öyküsü sunar. Kendini kısıtlama konusundaki

aşırı çilekeş vaazlarına rağmen, Athanasios'un, manastıra yeterince balık sağlamayı, balıkçılığı teşvik etmeyi ve keşişlerin balıkçılıkla meşgul olmasına izin vermeyi başardığı için mutlu olduğu anlatılmıştır. Keşişler, Athanasios'un gösterdiği veya daha doğrusu onun tanımladığı belirli yerlerde ağla balık tutabiliyorlardı burada da İmparator Leo VI (886-912) tarafından yapılan *oris maritimis*'e dair düzenlemelerden kısmen etkilenilmiştir.⁵⁷ Bir keresinde balıkçı-keşişler emire uymayıp başka bir yerde avlanınca, Athanasios yakalanan balıkları itlaf etmiş ve keşişleri itaatsizliklerinden dolayı azarlamıştır,⁵⁸ bir başka vakada ise Strymon yakınındaki manastırın bir metokhionunda bir ahtapotun olta ile yakalanması anlatılmıştır.⁵⁹ Sonraki döneme ait belgelere göre, Büyük Lavra Manastırı, Makedonya'da nehir kenarlarında veya bataklıklarda balık havuzlarının tutulduğu yerler olan birçok vivaryuma sahipti.⁶⁰ Diğer manastırların Athos kıyılarında balık tutma noktaları vardı (Kalamitzia, Xylourgou gibi yerlerde)⁶¹ ve 995 tarihli bir belgeye göre, Arsenikeia'daki nehirde balıkçılık yapılması tasdik edilmişken, 1089 tarihli bir belgede Halkidiki Yarımadası'ndaki Vourvourou'da bir vivaryumdan bahsedilir. İkincisi, II. Basil tarafından Ksenophon Manastırı'na yapılan imparatorluk bağışiydı.⁶² Son olarak, Büyük Lavra Manastırı'nda *garum*'un (ünlü bir balık sosu) hazırlanmasından ve Athos'taki Amalfitans Manastırı'ndan gelen en kaliteli *garum*'un armağan olarak gönderilmesinden bahsedilmiştir. Bir seferinde Athanasios, keşişlerin kibir ve oburluğunu cezalandırmak amacıyla *garum* dolu amforaları yere boşaltmıştır.⁶³ *Garum*'un belirli balık türlerinden yapıldığını bildiğimiz için manastırda yakalanan balık türlerini belirleyebiliriz: gümüş balığı, barbunya, hamsi, uskumru ve orkinos gibi.⁶⁴ Ancak Athanasios tarafından tasdik

56 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B; Paschalidis 2011, ss. 149-150.

57 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B, s. 182 §46.5-11; Novellae 56, ss. 212-214.

58 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B, s. 182 §46.14-22.

59 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B, s. 210 §77.4-6, s. 211 §77.41-45; on maritime traffic in the Strymon deltasındaki deniz trafiği ile ilgili bk. (IV-XVIII), Dunn 1998, ss. 339-360; Dunn 2009, ss. 15-31.

60 Actes de Lavra I, nu. 9, 119; Actes de Lavra II, nu. 104, 163-171.

61 Actes d'Iviron I, nu. 21, 220. 36-37; Actes de Saint-Pantéléémön, nu. 4, 49. 28.

62 Actes d'Iviron I, nu. 9, 162.47-48; Actes de Xénophon, nu. 1, 73. 31-33.

63 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B, sayfa 183 §47.2-8; *garumla ilgili bu kayıt hakkında bk. Anagnostakis 2014*, ss. 180, 184, 186 nu. 27, 191 nu. 49.

64 *Geoponica* XX.46, ss. 528-529; Anagnostakis 2013, ss. 85-86; Caseau 2015, ss. 19, 142, 161, 206; bu balık türlerinin tüketimi hakkında bk. Lounghis 2011, s. 58.

etmediği balıkların tamamının yok edilmesi ve *garum* dolu amforaların yere boşaltılması, bunların her ikisi de balıkçılık ürünlerinin görece bolluğunu ortaya koymaktadır. Yarım asır sonra bu bolluğu temel alan bir argüman, balık ağırlıklı bir beslenme düzeninin sürdürülebilir olmadığını savunmuş ve bu da manastırda sığır beslenmesi önerisine yol açmıştır: “700 Lavra keşişinin sadece balıkla beslenmesi mümkün değildi.”⁶⁵

Denize ve göllere doğrudan erişimi olan Büyük Lavra Manastırı'nda kendi kendine yetecek balık üretimi ve bağımlı manastır kuruluşları, metochia ve deniz balıkçılığının varlığı söz konusu ise diğer manastırlardaki durum azizlerin hayat öykülerine göre oldukça farklıdır. Anadolu'daki bazı manastırlar, Ege kıyılarına nispeten yakın olmalarına rağmen, kendilerine ait dalyanlara sahip olmadıkları için taze mi veya tuzlu mu olduğunu bilemediğimiz balıkları kıyından iç bölgelere yük hayvanları üzerinde taşıyarak tedarik etmek zorunda kalırlardı. Latros'taki Aziz Nikephoros (10. yüzyıl) gibi bazı manastırların kıyından uzaklığına göz önünde bulundurulduğunda balıkların taze olduğu düşünülebilir, çünkü uygun paketleme ile kilometrelerce mesafede iç kısımlara gönderilebilirler. Nikiforos'un Latros'taki yaşam öyküsü (1000 yılından biraz sonra yazılmış olan ve üslubu bakımından benzersiz olduğu düşünülen) bu durumun sık sık gerçekleştiğini, yani manastıra yük hayvanları üzerinde şarap, ekmek ve balık taşındığını belirtir.⁶⁶ Sofrada yaklaşık 80 kişinin yemek yemek için oturduğu söylendiğine göre, çilecilere hatırı sayılır miktarda balık tedarik ediliyor olmalıdır.⁶⁷ Bu

durumda balığın kesin menşeinin belirtilmediği, ama göl veya nehir balıklarının arzu edilmediği fakat dışlanmadığı ve kıyıya olan mesafe caydırıcı olmadığı için, bunların yakındaki bir limandan gelen deniz balığı olduğu sonucuna varıyoruz ki mecazi olarak da olsa başka bir dolayda atıfta bulunulduğu üzere bahsedilen liman ürün ve emtialarla dolup taşmaktaydı.⁶⁸ Geçici muhafaza etmek yöntemlerine gelince balığın bozulmasını engelleyen soğuk kapta tutma veya tuzlama gibi yöntemler kullanılırdı, hatta daha önceki dönemlere ait biyografilerde buzda muhafazadan diğer bir deyişle balıkların karda donmasından bahsedilmişti.⁶⁹ Theologos ve Latros Körfezlerinin oldukça önemli balıkçı koyları olduğunu belirtmekte fayda var: 911 sonbaharında, Korphitiano'i'den, Latros Körfezi'ndeki (Korphos) Herakleia'nın denizci ve balıkçıların, küçük teknelere, sandallara bindikleri ve altı adet sekiz kürekli balıkçı teknesiyle, *aliadia oktakopa*, birlikte deniz seferlerine çıktıklarından bahsedilmiştir.⁷⁰ Bu, Ege'de bir balıkçılık filosuna ilişkin ilk referanstır ve önemlidir, çünkü sonraki yıllarda manastırlarda bile çok sınırlı sayıda balıkçı teknesi olduğu bilgisi öne çıkmaktadır. Orta Bizans dönemi Ege'sinde balık avı, nihayetinde, çoğunlukla teknesi olan ve koylardaki az miktarda balıkçılık faaliyetleriyle yerel sakinlere balık sağlayan basit balıkçıları ilgilendiriyor gibi görünmektedir.

Anadolu kıyılarından, özellikle de Efes'in Theologos Limanı'ndan gelen taze balıklar, 11. yüzyılda Galesion Dağı'ndaki Aziz Lazaros Manastırı'na nakledilirdi. Efes yakınlarındaki Galesion Dağı'ndaki manastırların kurucusu Aziz

65 *Life of Saint Athanasios of Athos*, Vita B, s. 183 §47.8-18. Actes de Prôtaton, nu. 8, 227-228.90, Bizans Manastır Vakıfları Belgelerinde yer alan İngilizce çevirisi T. Miller tarafından yapılmıştır, ss. 281-293.

66 Hayat hikâyesinin tarihi ve benzersizliği için bk. Papaioannou 2015, ss. 265-266, ss. 274-281.

67 *Life of Saint Nikephoros at Latros*, s. 166 §20.

68 *Life of Saint Nikephoros at Latros*, ss. 166 §19.17-18.

69 *Life of Saint Symeon the Stylite the Younger* (P. van den Ven tarafından yayına hazırlanmıştır), §77.22; *Life of Saint Symeon the Stylite the Younger* (J. Bompair tarafından yayına hazırlanmıştır), 94.33-35

70 *Book of Ceremonies*, II 44, 659.14-660.1; Haldon 2000, s. 286 n. 169. Biz Korphitiano'i'yi Kephallenia'da değil Latros'ta olarak belirten Haldon ile hemfikiriz. Hatta Korphitiano'i'nin kendilerine ait deniz kuvveti yoktu ama balıkçılıkla uğraşan denizcileri vardı. Korphitiano'i isminin ileri sürüldüğü gibi Koryphe veya Korphou ile bir alakası olmadığını sadece halkın korphos< kolpos, körfez kullanımından türediğini düşünüyoruz. (kolpitliler ifadesinin başka bir kolpoi'nin sakinleri için kullanıldığı durumlar da görülmektedir.) Seferlerinde imparatora eşlik ederek ona nehirlere ve göllerden tatlı su balığı tutmaları için tutulan Dorylaion yakınındaki Tembresli anakara balıkçıları için ayrıca bk. *Book of Ceremonies*, App. I, 488.18-489.1; Three Treatises [C] 554-556; Haldon 2000, s. 287.

Lazaros'un (yaklaşık 970/980–1053) balıklarla çok özel bir ilişkisi vardı. Bir keresinde, bir ziyaretçi tarafından üç (muhtemelen büyük) balık satın alınmıştı. Menkıbe yazarı, ziyaretçinin “adamlarından birine, manastıra gittiklerinde akşam yemeği için balık satın almasını söylediğini” belirtir. Bu, Theologos'ta yerel balıkçıların avlarının satıldığı bir balıkçı iskelesi gibi bir şey olduğu anlamına gelir. Yazar ayrıca ziyaretçinin manastırda balık olmadığını söylediğinden bahseder, “Orada böyle bir şey bulamayacağız” ki bu ifadeyi Aziz Lazaros kışkırtıcı bulmuş ve alay etmiştir.⁷¹ Nitekim aziz, kıyıda balık almayı gereksiz bir zevk, lüks olarak gördüğü için uygun bulmuyordu. Başka bir olayda ise aziz, kendisine yalvarmalarına rağmen, keşişlerin büyük şölende tüketilmek üzere balık almak için kıyıya inmelerine izin vermemiştir.⁷²

Benzer yapıda balıkçılık faaliyetleri ve kıyıda balık nakliyesi Ege Denizi'nin batı kesiminde başka bir manastır topluluğuna da hizmet vermekteydi. 12. yüzyılda yazılan *Genç Hosios Meletios'un Yaşamı*'na göre, Kithairon Dağı'ndaki Hosios Meletios Manastırı'na, muhtemelen Korint veya Euboean Körfezi'nden ve yine muhtemelen Boeotia'daki göllerden taze balık tedarik ediliyordu. Meletios'un iyileştirdiği biri, efendisinin bir yerden aldığı balıkları alıp azize sunmuştur.⁷³ Teslimatın bir gün sürdüğü söylenir: sabah alınır ve akşam manastıra teslim edilir. Hosios Meletios Manastırı'nın üst düzey ziyaretçilerine, yani donanma komutanları, praetor ve generallere, muhtemelen sıklıkla hoş kokulu şaraplar, taze yapılmış peynirler, baklagiller ve tatlı balkabakları, bol miktarda balık sunulurdu. Bir olayda Hellas valisi ve Peloponnesos

manastırda ağırlandı, sofranın pişmiş balıklarla dolup taşıdığı, her çeşit yemeğin misafirlere sunulduğu ve görünüşe göre misafirlerin bunların arasından en çok balıkları sevdiği anlatılmıştır. Ancak aşırı haz beraberinde ceza getirir. Prokonsülün boğazına bir kılıç saplanır ve neredeyse boğularak ölecek hâle gelir ve hayat hikâyesinde alaycı bir şekilde ifade edildiği gibi, yüksek makamlar küçük bir kemik yüzünden tehlikeye girebilir.⁷⁴ Bu betimleme kesinlikle söz biliminin inceliğini yansıtmaktadır ancak aynı zamanda deniz ürünlerinden oluşan özel bir beslenme düzeni de dahil olmak üzere erk sahiplerinin seçimlerini de vurgulamaktadır.

Kilise liderlerinin, üst düzey yetkililerin, bilgilerin ve hatta keşişlerin sık sık özenle paketlenmiş balıkları veya balık yumurtalarını hediye olarak birbirlerine sunduklarını biliyoruz. Yine de Ege'nin her iki yakasındaki pek çok aziz onları gereksiz bir lüks görerek reddetmiştir: Büyük Lavra, Latros ve Galesion manastırlarında kaliteli *garum* ve çok sayıda büyük balığı almanın ve tüketilmesinin onaylanmadığından daha önce bahsetmiştik. Bununla birlikte, anavatanı Argolid'den⁷⁵ aldığı tuzlu balıklar için mutlu ve minnettar görünen 10. yüzyıl Bitinya'daki İznik Metropoliti veya 12. yüzyılın sonlarında Naupaktos piskoposu Ioannis Apokaukos'a, Patras ve diğer şehirlere bol miktarda lezzetli balık sağladığı bilinen Naupaktos çevresindeki lagünlerden gönderdiği balık yumurtaları için tekrar tekrar teşekkür eden Atina piskoposu Michael Choniates açısından durum böyle değildi.⁷⁶ Hatta Apokaukos'un Choniates'e yazdığı bir mektupta 100 duble balık yumurtası gönderildiğinden bahseder.⁷⁷ Apokaukos diğer

71 *Life of Saint Lazaros of Galesion*, 541C §107. Daniil Igumen'un Constantinople'den Kutsal Topraklara yaptığı ziyaret (erken 12. yüzyıl) ile ilgili yazdıkları içinde bitişindeki Samos adasında balık bolluğuna yapılan bir referans bulunmaktadır, *Itinéraires russes en Orient*, s. 7; Malamut 1988, s. 433.

72 *Life of Saint Lazaros of Galesion*, 549C §140.

73 *Life of Hosios Meletios the Younger*, Nikolaos of Methoni, s. 63; Paschalidis 2011, s. 152.

74 *Life of Hosios Meletios the Younger*, Theodoros Prodromos, s. 78. Yüksek rütbeli bir görevlinin boğazına balık kılıcı batmasına dair edebi geleneksel öge, bu sefer de bir piskoposun başından geçmiş olarak *Life of Saint Silvester I*'da yer alır, s. 22.14 ve E. Kaltsogianni tarafından yayına hazırlanmıştır, 2013, 86.

75 Theodoros of Nicaea, s. 286, nu. 18.14-15.

76 Scholia, Strabo hakkında, s. 39; Michael Choniates, *Letters*, nu. 173.23-25. Choniates mektubunu 1217 veya 1219 yılında yazmış olmalı ve o sırada hâlâ Keos Adası'nda mı yoksa Boudonitza'daki (Termopylae yakınındaki) Prodromos Manastırı'nda mı olduğu açık değildir, yayına hazırlayan Kolovou'nun yorumlarına bk. Michael Choniates, *Letters*, s. 147 ve Jacoby 2009, s. 351.

bazı mektuplarında balık tutma yöntemlerinden, tırpana gibi avlanan balıklardan, seyyar balıkçılardan, balık yemekleri, kızartma ve ızgara gibi balık pişirme yöntemlerinden bahseder ve Bizans dönemi yazışmalarında sıklıkla rastlanan klasik şikâyeti dile getirir: “Burada olduğum yerde, keyfim yerinde değil çünkü çok balık olmasına rağmen devlet yetkilileri hepsine el koyduğu için bana yiyecek balık kalmadı.”⁷⁸

Argolidli başrahip Eustratios'un İznik metropolitisi Theodoros'a gönderdiği balık hakkında da bu noktada yorum yapmakta fayda var.⁷⁹ Mor balıkçılar, koghyleutai (κογχυλευταί), Euboea, Attika ve Mora'da ve bilhassa da Hermionis'de⁸⁰ deniz minaresi, deniz salyangozla-

rından imparatorluk moru rengi boya üreten balıkçılar üzerine bilgimiz olsa da Orta Bizans döneminde uzak mesafelere gönderilmeye değer değerli hediye olarak kabul edilen tuzlu balıkların işlenmesi konusunda belge ve bilgiye sahip değiliz. Bu mektup, Peloponnesos'tan Propontis yakınlarındaki bir bölgeye, diğer özelliklerinin yanı sıra özellikle de göllerindeki balıklarla ünlü Bitinya'daki İznik'e gönderilen tuzlu balıklar hakkında benzersiz bir belgedir. Argolid'den gelen balıklar, ambliyop balık olarak tanımlanmıştır; bu tanım, Propontis'in orkinosları veya sol gözünde ambliyopi (görme bozukluğu) olduğu düşünülen palamut (Athenaeus, VII, 301e) ile bağlantılı olmadıkça, türleri belirlemeye yardımcı olmaz. Burada bahsedilen balık, günümüzde

77 Ioannis Apokaukos, *Letters*, nu. 26.1 ve 16-25; Anagnostakis 2013, ss. 84-85. The number of 100 or 200 salt fish probably from lakes or rivers in his archbishopric, often sent to the officials by Theophylaktos of Ohrid (born in Euboea ca.1050-after 1126), is considered and explained in his letters as symbolic, Ohri'li Theophylaktos (Egriboz'da yaklaşık 1050'da doğdu - 1126'dan sonraki bir tarihte öldü) tarafından genellikle yetkililere gönderilen, muhtemelen başpiskoposluğundaki göllerden veya nehirlerden gelen 100 veya 200 balığın sayısı mektuplarında sembolik olarak kabul edilir ve açıklanır, Theophylaktos of Ohrid, *Letters*, nu. 12. 32-33, nu. 13.17-24, nu. 73. 45-56, nu. 105.

78 Ioannis Apokaukos, *Letters*, nu. 46.35, nu. 78.18-19; tırpana balığı hakkında bk. Ioannis Apokaukos, *Epistulae*, nu. 13.1-8; kızarmış ya da ızgara balık için bk. Ioannis Apokaukos, *Epistulae et acta*, letter 7. 33; devlet yetkililerinin balıklara el koyması için bk. Ioannis Apokaukos, *Letters*, nu. 46.35-36, nu. 77, 81-85.

79 Theodoros of Nicaea, s. 286 nu. 18.14-15; Yannopoulos 1999-2000, s. 160; Robert 1962, 67-69.

80 *De Administrando Imperio*, s. 256 § 52.11; Michael Choniates, *Letters*, nu. 135.9-10; Kougeas, 1912-1913, s. 259 nu. 66; Granstrom et al., ss. 27-28; Jameson et al. 1994, ss. 106, 109, 316-321; Dunn 2006, ss. 46, 53; Karali and Megaloudi 2008, s. 183; Bouras 2002, s. 516.

iyi bilinen salamura ya yatırılmış bir yaşındaki palamuttan yapılmış bir lakerda yani bir nevi palamut turşusudur. En önemlisi, bu hediye-nin bir başrahip tarafından, muhtemelen balığı bol bir bölge olan Argolid'deki bir manastırdan gönderilmişti. 11. yüzyılda Argolid'deki Areia Manastırı'nda, Yönetmeliğine (Typikon) göre, keşişlerin her pazar 5 veya 6 adet *minsoi*, parça balık veya her birinin istediği kadar yemelerine izin verildiğini biliyoruz, çünkü belirtildiği üzere manastırın balıkçı sandalları, *sandalia*, vardı, bu da herkese yetecek bollukta balık olduğunu gösterir.⁸¹ Bu, Athanasios'un *Lavra'daki Yaşamı*'ndan sonra, bir Ege manastırındaki balıkçı tekneleriyle ilgili ikinci Orta dönem Bizans öyküsüdür. Bu bilgi de (her ne kadar araştırmalar tarafından henüz desteklenmesede) bir başrahip tarafından İznik'e gönderilen *ιχθῦς ἀμβλωπίας*'ın, balıkçılık ve balık yetiştiriciliğinin yanı sıra tuzlama balığın da yaygın bir yöntem kabul edildiği Argolid bölgesindeki balıkçılık geleneğinin göstergesi olduğunu ileri sürmemize yol açar. Methana, Poros ve Hermionis'ten Nauplion'a kadar tüm Argolid bölgesi,⁸² günümüzde olduğu gibi Bizans döneminde de balık yetiştiriciliğinin ve üretiminin var olduğu düşünülen sayısız adaya, birçok koya ve küçük lagünlere sahiptir.

Kuzey Ege'deki bir başka manastırda, günümüz Dedeoğlu'nun hemen dışındaki Panagia Kosmosoteira Manastırı'nda da bir balıkçılık geleneği görülmektedir. Trakya kıyı şeridinin ve nehirlerin özel morfolojisi balık arzını kolaylaştırmıştır. Manastırın 12. yüzyıldan kalma Typikon'unda, Maritsa nehri (yani Evros nehri) ve Samia Nehri'nde birçok büyük balığı yakalayan bir küçük tekneye atıfta bulunulmuştur.⁸³ Mevsime ve ihtiyaca bağlı olarak, geleneksel balık ve istiridye beslenme düzeni doğrultusunda manastır için balıklar ya pazardan ya da Ainos'tan temin ediliyordu.⁸⁴ Bu da belirtildiği üzere nehirlere, denizlere Çanakale Boğazı'nın

çıkışında balık sürülerinin denizin derinine indiği bir konumda balıkçılık için uygun olan Kuzey Ege'nin büyük kıyı kasabası Ainos'a yakınlığı nedeniyle şanslı olan manastırın yemek masasında nehir ve deniz balıklarının yanı sıra sıkça bahsedilen kabuklu deniz ürünlerinin yer aldığı manasına geliyordu. Ayrıca Karadeniz ve Konstantinopolis'ten gelen tuzlu balık, havyar ve kefal havyarı gibi işlenmiş deniz ürünleri o dönemde giderek daha popüler hâle gelmişti.⁸⁵

Orta Bizans dönemi Ege'sinde balıkçılık araştırmaları için bir kaynak olarak azizlerin yaşam öyküleri, arkeoloji de dâhil olmak üzere diğer kaynakların ifadelerine dayanarak sahip olduğumuz tabloyu desteklemekle kalmaz, aynı zamanda zenginleştirir. İncelediğimiz her iki yaşam öyküsü grubu, balıkçılığın azalmasının ve çoğunlukla birinci grupta görüldüğü gibi, 8.-9. yüzyılda ve 10. yüzyılın ilk yarısında buna tekabül eden yoksunluğun bir resmini çizer.⁸⁶ Balıkçılıkla ilgili tüm ifadeler, balıkların varlığının kıyılarla ve bitişik hinterlandın sınırlı olduğu, koylarda ve körfezlerde tamamen yerel ölçekte yürütüldüğüne atıfta bulunur. Bütün bunlar bizi, 7. yüzyıldan sonra Bizanslıların, Ege Denizi'nden uzaklaştıkları, buradaki faaliyetlerini tanımlamakla ilgilenmediklerini ve açık denizle hiçbir alakaları kalmadığı hipotezine götürür. Orta Ege'nin birçok nedenden, özellikle Arap tehdidinden dolayı, balık avlamaya elverişli olmadığı bir zamanda, deniz faunasına dair bilgi kaydetmekle de pek ilgilenmiyorlardı. Adalıların bile balıkçılıkla uğraşmadıkları bu durumun bazı kaynaklarda 12. yüzyıla kadar devam ettiği görülürken, bunun aksine ikinci grup yaşam öyküleri önce 10. yüzyılda ufak çaplı bir canlanmanın tanıklığını yapmaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda bazı manastırlarda giderek artan yoğun sömürü sonucunda, ya Ege'nin limanlarından ve körfezlerinden yük hayvanlarıyla iç bölgelere balık sağlamak ve nakletmek ya da tuzlu balık ve mumlu balık

81 *Typikon of the Holy Monastery of Areia*, s. 252 §13.

82 Robert 1962, 67-69; Mylona 2008, ss. 144-145; Theodoropoulou, 2009.

83 *Typikon of Theotokos Kosmosoteira*, 64.624-645, 90.1196-1203, 93-94.1248-1251.

84 *Typikon of Theotokos Kosmosoteira*, 109.1463-1464; Soustal 1991, ss. 170-173.

85 Karpozelos 1984, ss. 24-25; Karpozelos 1995, ss. 71-72; Jacoby 2009, ss. 356; Anagnostakis 2013, ss. 84-85

86 Malamut 1988, ss. 433-434.

yumurtası göndermekle ilgili süregiden endişe büyük bir değişikliği doğrulamaktadır: Sadece manastır topluluklarında değil genel anlamda peynir ve et tüketimi yerine Ege Denizi'nin lüks ürünlerine olan talebin yanı sıra balık tüketiminin önemi de anlaşılmıştır. Büyük, tuzlu veya taze balık ve balık yumurtasının yaygın olarak tüketilmesi, esas olarak varlıklı sınıflar arasında olduğu kadar, kilise ve taşra idaresi arasında da yaygındır. Tuzlanmış balıkların

işlenmesine dair atıflar, özellikle Ege'de hem Bizans ekonomisi hem de gemi yapımında çok şeyin değiştiği bir dönemde ortaya çıkmaktadır: Bizans donanması Ege'yi koruduğu için seyahat etmek ve balık tutmak çok daha güvenli hâle gelmişti. Azizlerin yaşam öykülerinin dikkatli ve eleştirel bir okumasının, Orta Bizans döneminde Ege Denizi'ndeki balıkçılık ve tüketim dünyaları hakkında önemli ek ayrıntılar sunduğuna inanıyoruz.⁸⁷

Kaynakça

1. Birincil Kaynaklar:

- Actes d'Iviron I*: Lefort, J., Oikonomidès, N., & Papachryssanthou, D, tarafından yayına hazırlanmıştır, 1985, *Actes d'Iviron. I. Des origines au milieu du XIe siècle* (Archives de l'Athos, 14), Paris.
- Actes de Lavra I*: Lemerle, P., Guillou, A., Svoronos, N., & Papachryssanthou, D, tarafından yayına hazırlanmıştır, 1970, *Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204* (Archives de l'Athos, 5), Paris.
- Actes de Lavra II*: Lemerle, P., Guillou, A., Svoronos, N., & Papachryssanthou, D, tarafından yayına hazırlanmıştır, 1977, *Actes de Lavra. II. De 1204 à 1328* (Archives de l'Athos, 8), Paris.
- Actes de Saint-Pantéléémôn*: Dagon, G., Lemerle, P., & Çirkoviç, S. M, tarafından yayına hazırlanmıştır, 1982, *Actes de Saint-Pantéléémôn* (Archives de l'Athos, 12), Paris.
- Actes de Prôtaton*: Papachryssanthou, D. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1975, *Actes de Prôtaton* (Archives de l'Athos, 7), Paris.
- Actes de Xénophon*: Papachryssanthou, D. tarafından yayına hazırlanmıştır, (1986, *Actes de Xénophon* (Archives de l'Athos 15), Paris.
- Athenaeus*: Gulick, Ch. B. tarafından yayına hazırlanmıştır, (1967, *Athenaeus. The Deipnosophists, Books 6–7, C 3* (Loeb Classical Library, Londra, Cambridge Mass.
- Book of Ceremonies*: Reiske, J. J. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1829–1830, *Constantini Pophyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae byzantini libri duo* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), 2 cilt, Bonn.
- Byzantine Monastic Foundation Documents*: Thomas, J., & Constantinides Hero, A tarafından yayına hazırlanmıştır, Constable, G., with the assistance of, 2000, *Byzantine monastic foundation documents. A complete translation of the surviving founders' typika and testament*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University.
- Continuation of Theophanes*: Featherstone, M., & Signes Codoñer J, tarafından yayına hazırlanmıştır, 2015, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur Libri I–IV* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 53), Boston, Berlin.
- Cosmas Indicopleustes*: Wolska–Conus, W. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1973, *Cosmas Indicopleustes. Topographie chrétienne* (Sources chrétiennes 197), C 3, Paris.
- De Administrando Imperio*: Moravcsik, Gy., & Jenkins R. J. H tarafından yayına hazırlanmıştır, 1967, *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 1), Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University.
- Euthymios Tornikes, Letters*: Kolovou, F. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1995, *Euthymios Tornikes als Briefschreiber. Vier unedierte Briefe des Euthymios Tornikes and Michael Choniates im Codex Buc. gr. 508, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 45, 66–73.*
- Geoponica*: Beckh, H. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1895, *Geoponica sive Cassiani Bassi Scholastici de re rustica eclogae*, (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Leipzig. İngilizce çevirisi Dalby A. tarafından yapılmıştır, 2011, *Geoponica. Farm Work*. Totnes.
- Hosios Christodoulos' Rule and Testament: Υποτύπωσης θεοφιλῆς εἶτον διάταξις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου*, Boinis, C. tarafından yayına hazırlanan, 1884, *Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου τοῦ θαυματουργοῦ*, Atina, 63–108'da yer almaktadır; İngilizce çevirisi Karlin–Hayter, P. tarafından 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 564–606.
- Ioannis Apokaukos, Epistulae et acta*: Pétridès, S., tarafından yayına hazırlanmıştır, 1909, *Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inédits, Izvestija Russkago Archeologiceskago Instituta v Konstantinopole 14, 72–100.*

87 Antik Çağ'da çok yaygın olmayan benzer uygulamalar için bk. Theodoropoulou, T., 2018.

- Ioannis Apokaukos, Letters*: Bees, N.A. tarafından hazırlanmıştır, 1971–1974, Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos in Aetolien, *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 21, 57–160.
- Ioannis Kaminiates*: Böhlig, G. tarafından hazırlanmıştır, 1973, *Ioannis Caminiatae de expugnatione Thessalonicae* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 4), Berlin.
- Itinéraires russes en Orient*: Khitrovo, S. P. tarafından hazırlanmıştır, 1889, *Itinéraires russes en Orient I.1* (Publications de la société de l'Orient latin, 5), Cenevre.
- Laudatio of Saint Paul the Younger*: Delehay, H. tarafından hazırlanmıştır, Wiegand, T., 1913, *Milet Monumenta Latrensia hagiographica, Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, 3.1. Der Latmos*, Berlin, 136–157'de yer almaktadır.
- Life of Hosios Christodoulos: Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδοῦλου*, Boinis, C. tarafından hazırlanan 1884, *Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδοῦλου τοῦ θαυματουργοῦ*, Atina, 109–133'da yer almaktadır.
- Life of Hosios Meletios*: Papadopoulos, Chr. tarafından hazırlanmıştır, 1935, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β. Ὁ ὁσιος Μελέτιος ὁ νέος (περ. 1035–1105)*, Atina.
- Life of Saint Athanasia*: Carras, L. tarafından hazırlanmıştır, (1984, *The Life of St. Athanasia of Aegina*, Moffatt, A. tarafından hazırlanan *Maistor. Classical, Byzantine and Renaissance studies for Robert Browning* (Byzantina Australiensia, 5), Canberra, 199–224'te yer almaktadır.
- Life of Saint Athanasios of Athos*: Noret, J. tarafından hazırlanmıştır, 1982, *Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae* (Corpus Christianorum Series Graeca, 9), Turnhout.
- Life of Saint Euthyme the Younger*: L. Petit, L. tarafından hazırlanmıştır 1903, *Vie et office de saint Euthyme le Jeune, Revue de l'Orient chrétien* 8, 168–205.
- Life of Saint Gregory of Assos*: Halkin, F. tarafından hazırlanmıştır, 1984, *Saint Grégoire d'Assos. Vie et Synaxaire inédits (BHG et Auctar. 710a et c), Analecta Bollandiana* 102, 5–34.
- Life of Saint John of Psicha*: van den Ven, P. tarafından hazırlanmıştır, 1902, *La vie grecque de s. Jean le Psichaïte. Le Muséon* 21, 103–123.
- Life of Saint John Xenos*: Tomadakes, N. tarafından hazırlanmıştır, 1983–1986, *Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἐρημίτης ἐν Κρήτῃ, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 46, 1–117.
- Life of Saint Lazaros of Galesion*: Delehay, H. tarafından hazırlanmıştır, 1910, *Acta Sanctorum Novembris* 3 Brussels: Société des Bollandistes, 508–606. İngilizce çevirisi Greenfield, R. P. H. tarafından yapılmıştır, 2000 yılı baskısı, *The Life of Lazaros of Mt. Galesion* (Dumbarton Oaks Byzantine Saints Lives, 3). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University, 75–365.
- Life of Saint Loukas the Younger (of Steiris)*: Sophianos, D. tarafından hazırlanmıştır, 1989, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη (Αγιολογικὴ Βιβλιοθήκη, 1)*, Atina.
- Life of Saint Nikephoros at Latros*: Delehay, H. tarafından hazırlanmıştır, *Vita S. Nicephori*, Wiegand, T., 1913, *Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, 3.1. Der Latmos*, Berlin, 157–171'de yer almaktadır.
- Life of Saint Nicholas of Sion*: Ševčenko I., & Ševčenko, N. P tarafından hazırlanmıştır, 1984, *The Life of Saint Nicholas of Sion* (The Archbishop Iakovos Library of ecclesiastical and historical sources, 10), Brookline Mass.
- Life of Saint Nikon Metanoete*: Sullivan, D. F. tarafından hazırlanmıştır, (1987, *The Life of Saint Nikon. Text, translation and commentary* (The Archbishop Iakovos Library of ecclesiastical and historical sources, 14, Brookline Mass.
- Life of Saint Paul the Younger at Latros*: Delehay, H. tarafından hazırlanmıştır, *Vita S. Pauli Iunioris in monte Latro*, Wiegand, T., 1913, *Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen, 3.1. Der Latmos*, Berlin, 105–135'de yer almaktadır. (Delehay, H. tarafından hazırlanmıştır (1892, *Analecta Bollandiana* 11, 5–74, 136–182).
- Life of Saint Peter of Argos*: Kyriakopoulos, K. Th. tarafından hazırlanmıştır, 1976, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, Βίος καὶ Λόγοι. Εἰσαγωγή, κείμενον, μετάφρασις, σχόλια*, Atina.
- Life of Saint Silvester I*: Halkin, F. tarafından hazırlanmıştır, 1985, *Le ménologe impérial de Baltimore* (Subsidia hagiographica, 69), Brüksel: Société des Bollandistes, 20–33; aynı zamanda bk. Kaltsogianni, E., tarafından hazırlanmıştır, 2013, *Τὸ ἀγιολογικὸ καὶ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ζῶναρα (Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, 60)*, Selanik: Kentron Byzantinon Ereunon, 530–558.
- Life of Saint Symeon the New Theologian*: Hausherr, I. tarafından hazırlanmıştır 1928, *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949–1022) par Nicétas Stéthatos* (Orientalia Christiana, 12), Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1–230 ; aynı zamanda bk. Koutsas, S. tarafından hazırlanmıştır, 1996, *Νικητὰ τοῦ Στηθάτου, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου, Εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια* (Αγιολογικὴ Βιβλιοθήκη, 6, Atina.
- Life of Saint Symeon the Stylite the Younger*: van den Ven, P. tarafından hazırlanmıştır, 1962, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le jeune (521–592)* (Subsidia hagiographica, 32), Brüksel: Société des Bollandistes.
- Life of Saint Symeon the Stylite the Younger*: Bompaire, J. tarafından hazırlanmıştır, 1954, *Abrégés de la Vie de saint Syméon Stylite le Jeune, Ἑλληνικά* 13, 90–102.
- Life of Saint Theodora of Thessaloniki*: Paschalidis, S. tarafından hazırlanmıştır, 1991, *Ὁ Βίος τῆς ὁσιομυροβλύτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ. Διήγησις περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ τιμίου λειψάνου τῆς ὁσίας*

- Θεοδόρας (Εἰσαγωγή–κριτικὸ κείμενο–μετάφραση–σχόλια) (Κέντρον Ἀγιολογικῶν Μελετῶν, 1) Selanik: Hiera metropolis Thessalonikis.
- Life of Saint Theodore of Kythera*: Oikonomidis, N. tarafından yayına hazırlanmıştır, (1967, 'Ο βίος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αἰ.) (12 Μαΐου–ΒΗΓ 3, ἀρ. 2430), Bouboulides, Ph. K., & Nystazopoulou, M. G., Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου, 23–29 Σεπτεμβρίου 1965, C I, Atina: Hekantotaeteris Henoseos Heptanesou, 264–291'de yer almaktadır (Oikonomidis, N., 1992, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Londra: Variorum Reprints, 7).
- Life of Saint Theoktiste of Lesbos*: Delehay, H., & Peeters P. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1925, *Acta Sanctorum Novembris 4*, Brussels: Société des Bollandistes, 224–233.
- Life of Saint Theophanes A: Βίος ἐν ἐπιτόμῳ καὶ ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς*, de Boor, C. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1883, *Theophanis Chronographia*, C 2, Leipzig: B.G. Teubner, 3–12.
- Life of Saint Theophanes B: Βίος ἐγκωμῖω συμπλεκόμενος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους, τοῦ καὶ Ἰσαακίου, Νικηφόρου σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν*, de Boor, C. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1883, *Theophanis Chronographia*, cilt 2, Leipzig: B.G. Teubner, 13–27.
- Life of Saint Thomais of Lesbos*: Delehay, H., & Peeters P. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1925, *Acta Sanctorum Novembris 4*, Brussels: Société des Bollandistes, 234–246.
- Life of Saint Thomais of Lesbos*: Halkin, F. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1986, *Sainte Thomais de Lesbos*, in Halkin, F. *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français* (Subsidia hagiographica, 71), Brüksel, 185–217.
- Life of Saints David, Symeon and George*: van den Gheyn, J. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1998, *Acta Graeca ss. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae in insula Lesbo, Analecta Bollandiana* 18, 211–259. İngilizce çevirisi Talbot, A.–M., 1998, *Byzantine defenders of images: eight saints' lives in English translation*, Washington, D.C.: *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Trustees for Harvard University, 149–241.
- Michael Attaliates, Historia*: Martin Perez, I. tarafından yayına hazırlanmıştır, 2002, *Miguel Atalates, historia*. Introducción, edición, traducción y comentario (Nueva Roma, 15) Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Michael Choniates, Letters*: Kolovou, F. tarafından yayına hazırlanmıştır, 2012, *Michaelis Choniatae Epistulae* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 41), Berlin, New York.
- Michael Choniates, Orationes*: ed. Lampros, S. P., ed., 1879, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, C 1. Atina.
- Miracles of St. Artemios*: Crisafulli, V., Nesbitt, J., & Haldon, J. F. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1997, *The Miracles of St. Artemios: A collection of miracle stories by an anonymous author of seventh-century Byzantium* (The Medieval Mediterranean, 13), Leiden, New York.
- Miracles of Saint Demetrius*: Lemerle, P. tarafından yayına hazırlanmıştır, (1979, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, C 1, Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Miracles of Saint Georgius*: Krumbacher, K. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1911, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, 25.3), Münih.
- Miracles of Saint Nicholas*: Anrich, G. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1913, *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, Band I. Die Texte*, Leipzig: Teubner.
- Novellae*: Noailles, P., & Dain, A. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1944, *Les Nouvelles de Léon VI, le Sage*, Paris.
- Paul of Monemvasia, SS. Valère, Vincent et Eulalie*: Peeters, P. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1911, *Une invention des SS. Valère, Vincent et Eulalie dans le Péloponnèse, Analecta Bollandiana* 30, 296–306.
- Paul of Monemvasia, Récits édifiants*: Wortley, J. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1987, *Les récits édifiants de Paul, Évêque de Monembasie, et d'autres auteurs* (Sources d'Histoire Médiévale), Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Procopius*: Haury J., & Wirth, G. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1968, *Procopii Caesariensis opera omnia*, C 2. *De Bellis Libri V–VIII*, Leipzig: Teubner. İngilizce çevirisi Dewing, H.B. tarafından yapılmıştır, 2014, *Prokopios. The Wars of Justinian, rev. and modern with an introduction and notes*, Kaldellis, A. Indianapolis, Cambridge.
- Pseudo-Zonaras, Lexicon*: Tittmann, J. A. H. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1808/1967, *Iohannis Zonarae lexicon ex tribus codicibus manuscriptis*, iki cilt, Leipzig (yeniden basım Amsterdam: Adolf M. Hakkert).
- Saint Euphemia*: Halkin, F. tarafından yayına hazırlanmıştır 1965, *Euphémie de Chalcédoine. Légendes byzantines* (Subsidia hagiographica 41), Brüksel: Société des Bollandistes.
- Saint Neophytus the Recluse, Πανηγυρική βίβλος*: Giagkou, Th., & Papatriantafyllou–Theodoridi, N. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1999, *Πανηγυρική Α'*, Tsames, D.G. Zacharopoulos, N. Oikonomou, C., & Karabidopoulos, I. tarafından yayına hazırlanan *Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου Συγγράμματα*, cilt 3, Paphos, 111–542'de yer almaktadır.
- Saint Nikon Metanoite's Testament*: Lampside, O. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1982, 'Ο ἐκ Πόντου ὁσίου Νίκων ὁ Μετανοεῖτε. Κείμενα – σχόλια (Ἀρχεῖον Πόντου, Παράρτημα, 13), Atina: Epitrope Pontiakon Meleton, 250–256, 452–465; İngilizce çevirisi Bandy, A., 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 313–322'de yer almaktadır.
- Scholia on Strabo*: Diller, A., 1954, tarafından yayına hazırlanmıştır, *The Scholia on Strabo, Traditio* 10, 29–50 (= *Studies in Greek Manuscript Tradition*), Amsterdam 1983.

- Theodoros of Nicaea: Darrouzès, J. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1960, *Épistoliers byzantins du Xe siècle* (Archives de l'Orient Chrétien 6), 261–316.
- Theophanes Continuatus*: Bekker, I. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1838, *Theophanes Continuatus Chronographia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) Bonn: Impensis Ed. Weberi.
- Theophylaktos of Ohrid, Letters*: Gautier, P. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1986, *Theophylacte d'Achrida. Lettres* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 16.2), Selanik: Association de Recherches Byzantines.
- Three Treatises*: Haldon, J. F. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1990, *Constantine Porphyrogenitus: Three treatises on imperial military expeditions* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 28) Viyana: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Typikon of the Holy Monastery of Areia: Choras, G. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1975, 'Η «ἀγία μονή» Ἀρείας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ναυπλίου καὶ Ἄργους, Athens, 244–252; İngilizce çevirisi Talbot, A.-M., 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 954–972.
- Typikon of Theotokos Kosmosoteira*: Papazoglou, G. K. tarafından yayına hazırlanmıştır, 1994, *Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσωτεῖρας* (Θρακικὴ Βιβλιοθήκη 3, Komotini: Papazoglou, G. K.; İngilizce çevirisi Ševčenko, N. P., 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 782–858.

2. İkincil Literatür

- Anagnostakis, I., 2005, Τροφικές δηλητηριάσεις στο Βυζάντιο. Διατροφικές αντιλήψεις και συμπεριφορές 6ος–11ος αι, D. Papanikola–Bakirtzi, tarafından yayına hazırlanan *Food and cooking in Byzantium. Proceedings of the symposium on food in Byzantium*, Selanik, Museum of Byzantine Culture, 4 Kasım 2001, Atina: Ministry of Culture. Archaeological Receipts Fund, 61–110'da yer almaktadır.
- Anagnostakis, I., 2013, Byzantine Delicacies, I. Anagnostakis (tarafından yayına hazırlanan.), *Flavours and delights. Tastes and pleasures of ancient and Byzantine cuisine*, Atina, 81–103'de yer almaktadır.
- Anagnostakis, I., 2014, Le manger et le boire dans la Vie de Saint Nil de Rossano: L'huile, le vin et la chère dans la Calabre Byzantine Xe–XIe siècles, Pellettieri, A. tarafından yayına hazırlanan *Identità euro–mediterranea e paesaggi culturali del vino e dell'olio*, Foggia, 179–196'da yer almaktadır.
- Bouras, Ch., 2002, Aspects of the Byzantine city, eighth–fifteenth Centuries, Laiou, A. E. ve diğerleri tarafından yayına hazırlanan *The economic history of Byzantium from the seventh through the fifteenth Century* (Dumbarton Oaks Studies 39), cilt 2, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University, 497–528'de yer almaktadır.
- Bourbou, C., Fuller, B. T., Garvie–Lok, S. J., & Richards, M. P., 2011, Reconstructing the diets of Greek Byzantine populations (6th–15th centuries AD) using carbon and nitrogen stable isotope ratios, *American Journal of Physical Anthropology* 146, 569–581.
- Bourbouhakis, E. C., & Nilsson I., 2010, Byzantine narrative: The form of storytelling in Byzantium, L. James, tarafından yayına hazırlanan *A companion to Byzantium*, Maiden, Oxford, Chichester, 263–274'de yer almaktadır.
- Caraher, W.S., 2008, Constructing memories: Hagiography, church architecture, and the religious landscape of Middle Byzantine Greece: The case of St. Theodore of Kythera, Caraher, W.S., Hall, L. J., & Moore R.S. tarafından yayına hazırlanan *Archaeology and History in Roman, Medieval and Post–Medieval Greece. Studies on method and meaning in honor of Timothy E. Gregory*, Aldershot, Burlington, VT, 267–280'de yer almaktadır.
- Caseau, B., 2015, *Nourritures terrestres, nourritures célestes. La culture alimentaire à Byzance*, Collège de France– CNRS, Centre de recherches d'histoire et civilisation de Byzance– Monographies 46), Paris, ACHCByz.
- Christides, V., 1981, The Raids of the Muslims of Crete in the Aegean Sea: Piracy and conquest, *Byzantium* 51, 76–111.
- Christides, V., 1984, The conquest of Crete by the Arabs (ca. 824). A turning point in the struggle between Byzantium and Islam, Atina: Academy of Athens.
- Chronē–Vakalopoulos, M., & Vakalopoulos A., 2008, Fishes and other aquatic species in the Byzantine literature. Classification, terminology and scientific names, *Byzantina Symmeikta* 18, 123–157.
- Ciggaar, K. N., 1996, Western travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962–1204, Leiden, New York, Köln.
- Dagron, G., 1995, Poissons, pêcheurs et poissonniers de Constantinople, Mango C., & Dagron, G. tarafından yayına hazırlanan *Constantinople and its hinterland. Papers from the twenty–seventh Spring Symposium of Byzantine Studies* (Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications, 3), Londra, 57–73'te yer almaktadır.
- della Dora, V., 2016, *Landscape, nature, and the sacred in Byzantium*. Cambridge.
- Deligiannakis, G., 2016, *The Dodecanese and East Aegean Islands in Late Antiquity, AD 300–700* (Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford.
- Dunn, A. 1998, Loci of maritime traffic in the Strymon Delta (IV–XVIII cc.): Commercial, fiscal, and manorial, *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Διεθνές Συνέδριο, Πρακτικά*, cilt 1, Selanik, 339–360'da yer almaktadır.
- Dunn, A., 2006, The rise and fall of towns, ports, and silk–production in Western Boeotia: The problem of Thisvi–Kastorion', Jeffreys, E. M. tarafından yayına hazırlanan *Byzantine style, religion and civilization, in honour of Sir Steven Runciman*, Cambridge, 38–71'de yer almaktadır.

- Dunn, A., 2009, Byzantine and Ottoman maritime traffic in the estuary of Strymon: Between environment, state, and market, Bintliff J., & Stöger, H. tarafından yayına hazırlanan, *Medieval and Post-Medieval Greece. The Corfu papers* (BAR International Series, 2023), Oxford, 15–31'de yer almaktadır.
- Efthymiadis, St., 2008, D'Orient en Occident mais étranger aux deux mondes: Messages et renseignements tirés de la Vie de saint Nicolas le Pèlerin (BHL 6223), Cuozzo, E., Déroche, V., Peters-Custot, A., & V. Prigent tarafından yayına hazırlanan *Puer Apuliae: Mélanges offerts à Jean-Marie Martin*, Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance ACHCByz, 207–224'de yer almaktadır.
- Efthymiadis, St., 2011, Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (eighth–tenth centuries), Efthymiadis, St. tarafından yayına hazırlanan *The Ashgate research companion to Byzantine hagiography. C I: Periods and places*, Farnham, Burlington, 95–142'de yer almaktadır.
- Efthymiadis, St., 2014, Introduction, Efthymiadis, St. tarafından yayına hazırlanan *The Ashgate research companion to Byzantine hagiography*, cilt II: *Genres and contexts*, Farnham, 1–21'de yer almaktadır.
- Efthymiadis, St., 2015, Une hagiographie classicisante et son auteur: La Vie longue de Sainte Thomais de Lesbos (BHG 2455), Efthymiadis, St., Messis, Ch., Odorico, P., & Polemis, I. tarafından yayına hazırlanan *Pour une poétique de Byzance. Hommage à Vassilis Katsaros*, Paris, 113–131'de yer almaktadır.
- Efthymiadis, St., 2018, The Sea as topos and as original narrative in Middle and Late Byzantine hagiography, Jaspert, N., Neumann, Chr. Al., & Di Branco, M. tarafından yayına hazırlanan *Ein Meer und seine Heiligen: Hagiographie im mittelalterlichen Mittelmeer*, Paderborn, 109–124'te yer almaktadır.
- Georgacas, D., 1978, *Ichthyological terms for the sturgeon and etymology of the international terms botargo, caviar, and congeners. A linguistic, philological and culture-historical Study* (Pragmateia tes Akademias Athenon), Atina: Grapheion Dēmosieumatōn tēs Akadēmias Athēnōn.
- Gertwagen, R., 2016, Towards a maritime eco-history of the Byzantine and Medieval Eastern Mediterranean, Bekker Nielsen, T., & Gertwagen, R. tarafından yayına hazırlanan *The inland seas towards an ecohistory of the Mediterranean and the Black Sea* (Alte Geschichte; Geographica Historica, 35), Stuttgart, 341–368'de yer almaktadır.
- Gounaridis, P., 1998, La pêche dans le golfe de Smyrne, Balard M. ve diğerleri tarafından yayına hazırlanan *Eupsychia: Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* (Byzantina Sorbonensia, 16), C 1, Paris: Publications de la Sorbonne, 265–271'de yer almaktadır.
- Granstrom, E., Medvedev I., Papachryssanthou, D., 1976, Fragment d'un praktikon de la région d'Athènes (avant 1204), *Revue des études byzantines* 34, 5–44.
- Grotowski, P., 2003, The legend of St. George saving a youth from captivity and its depiction in art. *Series Byzantina, Studies on Byzantine and Post-Byzantine art*, C 1, Warsaw, 27–77 (<http://archaeology.kiev.ua/byzantine/art/grotowski.htm>).
- Haldon, J. F., 2000, Theory and practice in tenth-century military administration. Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies, *Travaux et mémoires* 13, 201–352.
- Holmes, C., 2010, Provinces and capital, James L. tarafından yayına hazırlanan *A companion to Byzantium*, Maiden, Oxford, Chichester, 55–66'da yer almaktadır.
- Jacoby, D., 2009, Caviar Trading in Byzantium, Shukurov, R. M. tarafından yayına hazırlanan *Mare et litora. Essays presented to Sergei Karpov for his 60th birthday*, Moskova, 349–364'de yer almaktadır.
- Jameson, M. H., Runnels, C.N., van Andel, T. H. with a register of sites by Runnels, C.N., van Andel, T. H., & Munn, M.H., 1994, *A Greek Countryside. The Southern Argolid from Prehistory to the Present Day*, Stanford.
- Jazdzewska, K., 2009, Hagiographic invention and imitation: Niketas' Life of Theoktiste and its literary models. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 49, 257–279.
- Kalligas, H. A., 2010, *Monemvasia. A Byzantine city state*, Londra, New York.
- Kaldellis, A., & Efthymiadis, St., 2010, *The prosopography of Byzantine Lesbos (284–1355). A contribution to the social history of the Byzantine province* (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, 403), Viyana: Verlag der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Karali, L., & Megaloudi, F., 2008, Purple dyes in the environment and history of the Aegean: A short review, Alfaro, C., & Karali, L. tarafından yayına hazırlanan *Purpurae vestes II. Vestidos, textiles y tintes. Estudios sobre la producción de bienes de consumo en la Antigüedad. Actas del II Symposium Internacional sobre textiles y tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo*. Atenas, 24 al 26 de noviembre, 2005, Valencia: Universidad de Valencia, 181–184'de yer almaktadır.
- Karpozelos, A., 1984, Realia in Byzantine epistolography X–XII c., *Byzantinische Zeitschrift* 77, 20–37.
- Karpozelos, A., 1995, Realia in Byzantine epistolography XIII–XV c., *Byzantinische Zeitschrift* 88, 68–84.
- Kazhdan, A., 2006, *A history of Byzantine literature (850–1000)*, Angelidi, Chr., ed. (Research Series, 4), Atina: National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research.
- Kislinger, E., 1986–1987, How reliable is early Byzantine hagiography as an indicator of diet?, *Δίπτυχα* 4, 5–11.
- Koder, J., 1998, *Aigaion Pelagos (Die Nördliche Ägäis)* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, TIB 10, Viyana: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Koder, J., & Hild, F., 1976, *Hellas und Thessalia*, Register von P. Soustal (Österreichische Akademie der Wissenschaften, TIB 1, Viyana: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Kougeas, S. B., 1912–1913, Ἐρευνᾶν περὶ τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Α'. Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, *Λαογραφία* 5, 236–270.

- Koukoules, Ph., 1952, **Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς**. Vie et civilisation byzantines (Collection de l'Institut français d'Athènes), C 5. Atina: Institut français d'Athènes.
- Kountoura–Galake, E., 2004, The cult of the saints: Nicholas of Lycia and the birth of Byzantine maritime tradition, Kountoura–Galake, E. tarafından yayına hazırlanan *The heroes of the Orthodox Church: The new saints 8th–16th c.* (Institute for Byzantine Research. International Symposium 15), Atina: National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research, 91–106'da yer almaktadır.
- Kroll, H., 2012, Animals in the Byzantine Empire: An overview of the archeozoological evidence, *Archaeologia Medievale* 39, 93–121.
- Laiou, A. E., 2002, The agrarian economy, thirteenth–fifteenth centuries, Laiou, A. E. ve diğerleri tarafından yayına hazırlanan *The economic history of Byzantium from the seventh through the fifteenth century* (Dumbarton Oaks Studies 39), cilt 1, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University, 311–375'te yer almaktadır.
- Leontsini, M., 2017, The Byzantine and Arab navies in the Southern Aegean and Crete: Shipping, mobility and transport (7th–9th c.), *Graeco-Arabica* 12, 171–233.
- Loungis T., 2011, **Περὶ ἰχθύων καὶ αλιείας διάφορα**, Anagnostakis, I., Koliass, T. G., & Papadopoulou, E. tarafından yayına hazırlanan *Ζῶα καὶ περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος–12ος αι.)* (Institute for Byzantine Research. International Symposium 21), Atina: National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research, 51–62'de yer almaktadır.
- Malamut, E., 1988, *Les îles de l'Empire byzantin (VIII–XIII siècles)* (Byzantina Sorbonensia, 8), iki cilt, Paris: Publications de la Sorbonne.
- Maniatis, G., 2000, The organizational setup and functioning of the fish market in tenth–century Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers* 54, 13–42.
- McCormick, M., 2001, *Origins of the European economy: Communications and commerce AD 300–900*, Cambridge UK, New York.
- Mylona, D., 2008, Fish-eating in Greece from the fifth century B.C. to the seventh century A.D. A story of impoverished fishermen or luxurious fish banquets? (BAR International Series, 1754), Oxford: British Archaeological Reports.
- Onar, V., Alpak, H., Pazvant, G., Armutak, A., Ince, N. G., & Kiziltan, Z., 2013, A bridge from Byzantium to Modern Day Istanbul. An overview of animal skeleton remains found during Metro and Marmaray excavations, *Istanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 39 (1), 1–8.
- Papaioannou, S., 2015, Sicily, Constantinople, Miletos: The Life of a eunuch and the history of Byzantine humanism, Antonopoulou, Th., Kotzabassi, S., & Loukaki, M. tarafından yayına hazırlanan *Myriobiblos. Essays on Byzantine Literature and Culture*, Boston, Berlin, Münih, 261–284.
- Paschalidis, S. 2011, The hagiography of the eleventh and twelfth centuries, Efthymiadis, St. tarafından yayına hazırlanan *The Ashgate research companion to Byzantine hagiography, C I: Periods and places*, Farnham, Burlington, 143–171'de yer almaktadır.
- Polites, N., 1920, **Ὁ Ἅγιος Γεώργιος, Λαογραφικά Σύμμεικτα** (Δημοσιεύματα Λαογραφικῆς Ἀρχαίας, 4), C 1, Atina: Hellenic Folklore Research Centre. Academy of Athens, 80–85.
- Pratsch, T., 2005, *Der hagiographische Topos: Griechische Heiligenviten in mittelbyzantinischer Zeit* (Millennium-Studien 6), Berlin, New York.
- Puncher, G. N., Onar, V., Toker, N.Y., & Tinti, F., 2014, A multitude of Byzantine era Bluefin tuna and swordfish bones uncovered in Istanbul, Turkey, *Collective Volumes of Scientific Papers – Iccat* 71(4), 1626–1631 [DOI: 10.13140/2.1.3894.8645. Report number: Committee on Research and Statistics (SCRS), 2014/167].
- Ragia, E., 2009, **Η Κοιλιάδα του Κάτω Μαιάνδρου στη βυζαντινή εποχή, c. 600–1300: Γεωγραφία και ιστορία** (Byzantine Texts and Studies 51), Selanik: Center of Byzantine Studies.
- Ragia, E., 2018, The circulation, distribution and consumption of marine products in Byzantium: Some considerations, *Journal of Maritime Archaeology* 13, 449–466.
- Robert, L., 1962, Les Kordakia de Nicée, le combustible de Synnada et les poissons-sciés. Sur des lettres d'un métropolitain de Phrygie au Xe siècle. Philologie et réalités. *Journal des Savants*, 5–74.
- Soustal, P., 1991, *Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos)* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, TIB 6, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Théodoridès, J., 1961, Remarques sur l'iconographie zoologique dans certains manuscrits médicaux byzantines et étude des miniatures zoologiques du Codex Vaticanus Graecus 284, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 10, 21–29.
- Theodoropoulou, T., 2009, Appendix. The Sea–shells from the excavations in Area H in the Sanctuary of Poseidon at Kalauraia in 2007 and 2008, *Opuscula 2. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*, 135–141.
- Theodoropoulou, T., 2018, To salt or not to salt: A review of evidence for processed marine products and local traditions in the Aegean through time, *Journal of Maritime Archaeology* 13, 389–406.
- Tsougarakis, D., 1988, *Byzantine Crete: From the 5th century to the Venetian conquest* (Historical Monographs 4), Atina.
- Vikan, G., 1982, *Byzantine pilgrimage art*, Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University.
- Yannopoulos, P. A., 1999–2000, **Ἱστορικὲς πληροφορίες τοῦ Θεοδώρου Νικαίας γιὰ τὴν Ἀργολίδα, Βυζαντινὸς Δόμος** 10–11, 149–162.